

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний економічний університет
Юридичний факультет
Кафедра психології та соціальної роботи

БІЛОУС Яніна Богданівна

Типологічний підхід та його можливості в теорії і практиці соціальної роботи/Typological approach and its possibilities in the theory and practice of social work

спеціальність 231 – Соціальна робота
магістерська програма – Соціальна робота
Магістерська робота

Виконав студент групи СРм-21
Білоус Я.Б.

Науковий керівник:
д.пс.н., професор А.В. Фурман

Магістерську роботу допущено
до захисту:

« ____ » _____ 20__ р.

Завідувач кафедри
_____ **А. В. Фурман**

ТЕРНОПІЛЬ -2018

АНОТАЦІЯ

Білоус Яніна Богданівна. Типологічний підхід та його можливості в теорії і практиці соціальної роботи. – Рукопис.

Дослідження на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня магістра за спеціальністю 231 «Соціальна робота». – Тернопільський національний економічний університет. Юридичний факультет. – Тернопіль, 2018.

У магістерській роботі обґрунтовано історію постання, сутність, можливості та особливості застосування типологічного підходу в теорії і практиці соціальної роботи. Зокрема, проаналізовано історію становлення типологічного методу у філософії і науці як різних формах людського пізнання природи, суспільства, людини, Всесвіту. Також висвітлено можливості та перспективи застосування типологічного підходу в теорії і методології соціальної роботи та аргументовано значний евристичний потенціал типологічного підходу в практиці соціальної роботи шляхом здійснення процедури типологізації ситуацій соціального забезпечення населення та форм і методів адресної допомоги нужденним громадянам.

ANNOTATION

Bilous Yanina Bohdanivna. Typological approach and its possibilities in the theory and practice of social work. – Manuscript.

Research on education and qualification level master's degree 231 «Social work». – Ternopil National Economic University. Faculty of Law. – Ternopil, 2018.

In the master's work history substantiates the rise, nature, capabilities and features of typological approach in theory and practice of social work. In particular, the history of the typological analysis method in philosophy and science as different forms of human knowledge of nature, society and human universe. Also highlighted the opportunities and prospects of typological approach in theory and methodology of social work and reasonably considerable heuristic potential typological approach in the practice of social work through procedures typology of situations of social security of the population and the forms and methods of targeted assistance to needy citizens.

РЕЗЮМЕ

Робота містить 110 сторінок, 101 – основного тексту, 1 таблицю, 9 рисунків, список використаних джерел із 97 найменувань.

Мета дослідження: обґрунтування історії постання, сутності, можливостей та особливостей застосування типологічного підходу в теорії і практиці соціальної роботи. **Об'єктом дослідження** є компетентна соціальна робота, здійснювана як діалектичне взаємодоповнення теоретизування і практикування в контексті виконання цілей та завдань соціогуманітарної мислєдїяльності. **Предмет дослідження** становлять принципи, умови, процедури, засоби та характеристики типологічного підходу у професійній сфері соціальної роботи в ситуаціях логіко-методологічної єдності змістових і формальних вимірів мислєдїяльності її фахівців.

Аргументування теоретичних положень і одержаних висновків здійснювалося на основі застосування наступних **методів** дослідження в рамках системного підходу: історико-генетичного, структурно-функціонального, суб'єктно-об'єктного, логічного, компаративного, теоретичного моделювання.

Теоретична новизна одержаних результатів. Проведений аналіз дав змогу описати історію постання, сутності, можливостей та особливостей застосування типологічного підходу в теорії і практиці соціальної роботи сучасної України. **Практичне значення.** Результати проведеного пошукування будуть корисними у розв'язанні теоретичних і практичних проблем, які постають перед сферою соціальної роботи в Україні на загальнодержавному і місцевому рівнях.

Ключові слова: *тип, типологія, типологічний підхід, моделювання, професійне методологування, професійна мислєдїяльність.*

RESUME

Employment contains 110 pages, 101 – the main text, 1 table, 9 figures, list of sources with 97 titles.

Objective: to study the history of the rise, nature, capabilities and features of typological approach in theory and practice of social work. **Object** is a competent social work, carried out as dialectical complementarity theorizing and practice in the context of the objectives and tasks of socio-humanitarian mindworks. The **subject of research** are the principles, conditions, procedures, and specifications typological approach in professional social work in situations of logical and methodological unity of content and formal dimensions of mindworks professionals.

Argumentation theoretical positions and obtained findings was carried out on the basis of these research **methods** as part of a systematic approach: historical and genetic, structural and functional, subject-object, logical, comparative, theoretical modeling.

The theoretical novelty of the results. The analysis made it possible to describe the history of the rise, nature, capabilities and features of typological approach in the theory and practice of social work of modern Ukraine. **Practical meaning.** The results of finding be useful in solving theoretical and practical problems facing social work in Ukraine on the national and local levels.

Keywords: *type, typology, typological approach, modeling, professional methodologization, professional mindworks.*

ПЛАН

ВСТУП

РОЗДІЛ 1.

ТИПОЛОГІЧНИЙ МЕТОД ТА ІСТОРІЯ ЙОГО СТАНОВЛЕННЯ У ФІЛОСОФІЇ І НАУЦІ

- 1.1. Типологічні філософські концепції як ступені самопізнання мислителя
 - 1.2. Типологічний метод у науці та його характеристика
- Висновки до розділу 1

РОЗДІЛ 2.

ТИПОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД У ТЕОРІЇ Й МЕТОДОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

- 2.1. Сутність типологічного підходу порівняно із класифікаційним підходом у соціогуманітаристиці
 - 2.2. Взаємозв'язок історичних етапів соціального філософування із типами наукової реальності
 - 2.3. Процедура типологізації та умови її ефективною реалізації в соціальній мислеліальності
- Висновки до розділу 2

РОЗДІЛ 3.

ТИПОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД У ПРАКТИЦІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

- 3.1. Типологізація ситуацій соціальної допомоги нужденним верствам
 - 3.2. Типологізація форм і методів соціального захисту населення країни
- Висновки до розділу 3

ВИСНОВКИ

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ЗМІСТ

ВСТУП	13
РОЗДІЛ 1.	
ТИПОЛОГІЧНИЙ МЕТОД ТА ІСТОРІЯ ЙОГО СТАНОВЛЕННЯ У ФІЛОСОФІЇ І НАУЦІ	16
1.1. Типологічні філософські концепції як ступені самопізнання мислителя	16
1.2. Типологічний метод у науці та його характеристика	26
Висновки до розділу 1	33
РОЗДІЛ 2.	
ТИПОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД У ТЕОРІЇ Й МЕТОДОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ	36
2.1. Сутність типологічного підходу порівняно із класифікаційним підходом у соціогуманітаристиці	36
2.2. Взаємозв'язок історичних етапів соціального філософування із типами наукової реальності	50
2.3. Процедура типологізації та умови її ефективної реалізації в соціальній мислєдїяльності	65
Висновки до розділу 2	75
РОЗДІЛ 3.	
ТИПОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД У ПРАКТИЦІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ .	77
3.1. Типологізація ситуацій соціальної допомоги нужденним верствам .	77
3.2. Типологізація форм і методів соціального захисту населення країни	86
Висновки до розділу 3	97
ВИСНОВКИ	99
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	102

ВСТУП

Актуальність теми. Становлення типологічного підходу у є важливою науково-методологічною проблемою. Виявлення теоретичних засновків наукової типології дає можливість провести компаративний аналіз основних парадигм філософської типології, що відіграють важливе значення в розвитку сучасної теорії і практики соціальної роботи в Україні.

Парадигма історичного прогресу, що почала відігравати особливу роль в західній філософській думці XVIII–XIX століть поступається місцем циклічній культурно-філософській парадигмі, а та своєю чергою визначає місце для постмодерністської парадигми в філософсько-науковій типології. У межах сучасного людиноцентричного повороту типологія не може існувати поза сферою проблем людини. А саме різноманіття таких концепцій розгортає проблематику типології в абсолютно іншій площині. Таким чином, класичне трактування типології у філософсько-історичному ключі нині зазнає значних змін. Уведення в центр дискурсу людиноцентричної проблематики виявляє необхідність переосмислення багатьох основоположних наукових підходів. Саме нерозривний зв'язок соціального докiлля і людини вимагає зробити дослідження типології у зв'язку з сучасним науковим пізнанням.

Типологічний підхід – це сукупність методологічних процедур і відповідних їм розумових операцій, зорієнтованих на розуміння складних явищ в їх структурній самодостатності, в їх становленні і відособленні щодо гетерогенного докiлля. Первинним завданням типологічного підходу є аналітичне роз'єднання формальної цілісності знання і подальший концептуальний синтез його найстійкіших складових частин і внутрішніх зв'язків в єдність нового роду – змістовну цілісність. Основними категоріями типологічного підходу є тип, типологізація, типологія, типологічний метод і типізація.

Типологія – це розчленування об'єкта на елементи за їх істотними ознаками. У соціальній роботі ми маємо справу із різними категоріями людей, яких можна розподілити за статтю, віком, матеріальною забезпеченістю, територіальним, національним та іншими ознаками. Але зазвичай розчленування об'єкта здійснюється за основними соціальними ознаками. Це особи похилого віку, які потребують допомоги; бомжі, люди схильні до бродяжництва; безпритульні, покинуті діти; наркомани, алкоголіки; багатодітні сім'ї, які мають фінансові труднощі; переселенці і біженці, які покинули своє помешкання; особи, які відчували на собі тяготи війни, окупації, втратили здоров'я і віру в справедливість; інваліди війни та праці і ряд інших.

Мета дослідження: обґрунтування історії постановки, сутності, можливостей та особливостей застосування типологічного підходу в теорії і практиці соціальної роботи.

Основні завдання дослідження полягали в наступному:

а) проаналізувати історію становлення типологічного методу у філософії і науці як різних формах людського пізнання природи, суспільства, людини, Всесвіту;

б) висвітлити можливості та перспективи застосування типологічного підходу в теорії і методології соціальної роботи;

в) аргументувати значний евристичний потенціал типологічного підходу в практиці соціальної роботи шляхом здійснення процедури типологізації ситуацій соціального забезпечення населення та форм і методів адресної допомоги нужденним громадянам.

Об'єктом дослідження є компетентна соціальна робота, здійснювана як діалектичне взаємодоповнення теоретизування і практикування в контексті виконання цілей та завдань соціогуманітарної мислєдїяльності.

Предмет дослідження становлять принципи, умови, процедури, засоби та характеристики типологічного підходу у професійній сфері соціальної

роботи в ситуаціях логіко-методологічної єдності змістових і формальних вимірів мислєдїяльностї її фахівцїв.

Методологічною і теоретичною основами дослідження послужили концепції і гіпотези, представлені в працях провідних вітчизняних і зарубіжних філософів, соціологів та дослідників соціономічної сфери. Основним методом дослідження послужив типологічний підхід. Також значущу роль в дослідженні зіграв компаративний підхід. Аргументування теоретичних положень і одержаних висновків здійснювалося на основі застосування наступних **методів** дослідження в рамках системного підходу: історико-генетичного, структурно-функціонального, суб'єктно-об'єктного, логічного, компаративного, теоретичного моделювання.

Теоретична новизна одержаних результатів. Проведений аналіз дав змогу описати історію постановня, сутностї, можливостей та особливостей застосування типологічного підходу в теорії і практиці соціальної роботи сучасної України. **Практичне значення.** Результати проведеного пошукування будуть корисними у розв'язанні теоретичних і практичних проблем, які постають перед сферою соціальної роботи в Україні на загальнодержавному і місцевому рівнях.

Впровадження результатів роботи. Магістерське дослідження виконувалося у 2016/17 роках на базі юридичного факультету Тернопільського національного економічного університету. За результатами роботи опубліковано авторські тези у журналі «Психологія і суспільство» (обсяг – 0,2 др. арк.).

За структурою робота складається із трьох розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних літературних джерел. Загальний обсяг становить 110 сторінок, в т.ч. основна частина – 101 сторінку.

РОЗДІЛ 1

ТИПОЛОГІЧНИЙ МЕТОД ТА ІСТОРІЯ ЙОГО СТАНОВЛЕННЯ У ФІЛОСОФІЇ І НАУЦІ

1.1. Типологічні філософські концепції як ступені самопізнання мислителя

Розвій людиноцентричних філософських концепцій ставить проблематику типології у нову надважливу позицію в науковому пізнанні. Поворот до методологічного розуміння завдань типології здійснили у своїх філософських працях та наукових пошукуваннях на початку минулого століття. Цей поворот спричинив не тільки інтерпретацію генеалогічної класифікації як типологічної, але і майже повну відмову від глобальних класифікацій, аналіз ієрархії рівнів тощо. Розвиток методів типології привів до формування напрямку змістовної, або семантичної типології, кількісної типології (Дж. Грінберг), характерологічної типології, що вивчає взаємозумовленість рис (В. Скалічка), генеративної (Б. Успенський), структурної типології, що аналізує певні відносини між елементами і підкреслює значення мови-еталона і метамови (Ф. де Соссюр).

Аналогічна лінія помітна у розвитку типології в біології (спроби удосконалити або навіть критично переглянути класичну філетичну таксономію, що отримала відбиток у «числовій таксономії» американського ентомолога Р. Сокала, «конструкційної морфології» німецького зоолога Р. Бебера, «гомологічної морфології» німецького зоолога А. Ремане, номогенетичної таксономії радянського біолога О. Любищева. У зарубіжній соціальній думці тенденція до методологічного переосмислення типології чітко виявляється в концепціях моделей історії А. Тойнбі, моделей культури П. Сорокіна, А. Кребера і особливо в методі ідеальних типів, розробленого М. Вебером. Типологія, за Вебером, полягає у створенні певних ідеальних типів, абстрактних конструкцій, які є явним спрощенням, «логічної фікції»,

граничні поняття, що не мають прямого аналога в реальності і використовуються для дослідження причин і характеру відхилення історичної дійсності від ідеального типу [45].

У вітчизняній науці проблемою типології займалися Б. Успенський, котрий представив принципи структурної типології, І. Канаєв, котрий вивчав морфологічний тип, О. Любіщев, який показав значення і майбутнє систематики, В. Ядов, котрий з'ясував методологічні підстави типологізації, В. Виноградов, який виділив методи типології, О. Огурцов і Е. Юдін, котрі розглядали сутнісні аспекти типології.

Також у межах нашого дослідження великого значення набувають роботи, пов'язані із проблематикою періодизації соціальної культури і визначенням такого поняття, як «історичний тип культури». Дослідженню проблем типологізації культури присвячені праці Ж. Кондорсе, Й. Гердера, Г. Гегеля, О. Шпенглера, А. Тойнбі, М. Вебера, М. Даниловського, М. Кагана, С. Артановського, С. Каменського, В. Романова. Дослідження ідей ціннісної специфіки і ества соціальної культури і культурної типології знаходимо в працях Р. Ріккєрта, М. Вебера, М. Бердяєва, М. Кагана, Г. Вижлецова, Н. Чавчавадзе, Е. Маркаряна, А. Івіна, В. Сагатовського, В. Лук'янова.

Людиноцентричні ідеї знайшли віддзеркалення в роботах представників німецької школи філософської антропології – М. Шелера, Р. Плеснера, А. Гелена, у філософсько-антропологічних дослідженнях Е. Агацци, А. Еспінози, а також в роботах із етнології К. Лоренса, соціальної антропології М. Мосса, П. Бурдьє, структурної антропології К. Леві-Стросса, філософії життя В. Дільтея, А. Бергсона, Ф. Ніцше, екзистенціалізму М. Бердяєва, Р. Марселя, Н. Аббаньяно, а також у основоположних працях М. Вебера, К. Мангейма, Е. Трельча, Р. Зіммеля, П. Тіллїха, Я. Буркхардта, Е. Кассірера, М. Фуко, В. Дільтея, Е. Жільсона, Р. Арона, Т. Адорно, П. Рікєра, Н. Еліаса, Р. Бульмана, Б. Малиновського, К. Гірца, Л. Вайта, А. Кребера, М. Шелера, А. Гелена, Р. Маркузе, Х. Плеснера, Ж. Бодрійєра.

Іманентна єдність людини і соціальної культури у філософії і антропології виявляється в постановці безлічі наукових проблем. Динаміку даної єдності може і повинна прослідкувати типологія, яка формує вітакультурно-людиноцентричну картину світу, виділяє її специфічні риси і можливі сценарії розвитку. Саме з цієї причини слід розглянути проблему соціально-філософської типології, яка постає з одного боку засобом єдності людини і вітакультури, з другого – можливим результатом даної єдності [див. 1; 11; 21; 29; 35; 46; 62; 68-97].

Звично концепції і теорії розглядаються локально, відособлено. Дана обставина породжує у філософській антропології і у соціальній філософії в цілому вузькість наукового мислення. Найбільша трудність при цьому спостерігається в співвідношенні проблеми людини і методологічних когнітивних засновків соціальної філософії і вітакультурної парадигми. Дана наукова ситуація є неприйнятною, оскільки у всіх концепціях вітакультурної типології і антропології постійно проводиться ідея співвідношення людини і соціального довкілля, людини в культурно-історичному процесі, в різних культурних ситуаціях і епохах (вітакультурних типах).

Основні ідеї такої типології виходять з того факту, що розуміння специфіки соціального довкілля людини може бути технікою встановлення відповідності між народами, способом освоєння культурного світу, спробою дати нові засоби розуміння і діяльності людині в динаміці соціокультурних процесів. Розгляд вітакультурної типології крізь призму людинолюбних концепцій приводить до поглиблення, з одного боку, самої проблеми такої типології, з другого – розширює науково-теоретичний потенціал соціально-філософської і вітакультурної антропології.

Складність і різноманіття досліджуваної проблематики і її феноменів, утрудненість її визначення вимагає від дослідника іншого підходу, ніж до інших, менш складних об'єктів дослідження. Можна виділити наступні основні підходи. Дескриптивний, описовий підхід, де досліджується сукупність компонентів, які можна досліджувати незалежно один від одного.

Функціонально-діяльнісний підхід, суть якого полягає в тому, що культура розглядається як результат діяльності людини і має різні функції. Функціональний підхід розробляється в рамках західної філософії і культурології і більшою мірою властивий російській культурологічній традиції. Прихильниками цього підходу в російській філософській і культурологічній традиції є С. Рубінштейн, О. Леонтьєв, Г. Щедровицький, П. Гальперін, Л. Виготський, Л. Вітгенштейн, Ф. Михайлов, В. Швирьов, В. Розін, О. Брушлінський, В. Зінченко, В. Слободчиков. Аксіологічний підхід у якому соціокультура визначається за допомогою ціннісних орієнтацій людини в світі, як сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людиною. Вона постає як величний підсумок попередньої діяльності людини, що виявляє собою складну ієрархію значущих для конкретного суспільного організму духовних і матеріальних утворень. Цей підхід до розуміння культури виникає під впливом праць філософів XVIII – початку XIX століть. Вперше у філософії поняття цінності вводить І. Кант в співвідношенні обов'язку і свободи [33-34]. Найважливішу роль в становленні аксіологічної парадигми культурології мали філософські настановлення, що оформилися в рамках Баденської школи неокантіанства. Її представники В. Віндельбанд і Г. Ріккерт спробували провести відмінність між «науками про природу» і «науками про культуру».

У засновку символічного підходу лежить уявлення про соціальну культуру як специфічну, «негенетичну» пам'ять колективу і особи. Культура – сфера надособистісних, загальних значень, які люди беруть особливим чином і наділяють ними всі свої творіння і дії. В ході історичного розвитку людство збагатило цей «світ значень». Світ значень зберігається і передається, «кодується» в знаковій оболонці. Набута смислова інформація, виражена в знакових системах, на відміну від біологічної, не зникає із смертю окремих людей і навіть народів, а може успадковуватися. Ключовою фігурою в культурології XX століття можна вважати Е. Кассіра, який

твердив, що культура заснована на символічній активності людини, а людина – «тваринне, творить символи».

Антропологічний підхід до культури пов'язаний з людиноцентричними уявленнями про соціальну культуру Дж. Віко, Ж.-Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є, Н. Кондорсе, І. Гердера, І. Канта. На межі XVII – XVIII століть термін «культура» починає використовуватися як самостійне для опису «другої природи» людини.

У нашому науковому пізнанні слід розмежувати поняття типологія і класифікація. Дуже часто дані методологічні прийоми заявляються як схожі. Проте, безумовно, класифікація і типологія – це різні проблеми. Також слід вбачати відмінність між типологією соціальної культури і типологією соціальних культур. В нашій роботі розглядається типологія соціальної сфери як сутнісна характеристика цієї сфери в її процесуальному і результативному вираженні, тобто як схема розвитку соціальної сфери в історичному аспекті і, одночасно, як результат цього розвитку. Крім того, типологія постає методом структуризації соціально-культурно-історичного матеріалу, соціально-культурних типів. Типологія є аналізом безлічі соціально-культурно-історичних типів, їх взаємодії, як вони проявляють себе в конкретних історичних, соціальних, доквілленевих та інших умовах. Типологія вирішує задачі впорядкованого опису і пояснення різноманітного по складу безлічі соціальних об'єктів. Становлення проблеми типології пов'язано з іменами Ф. Вольтера, Дж. Віко, І. Гердера, і особливо Г. Гегеля. Й. Гердер першим звертається до розуміння різних типів соціальних культур, їх особливостей і форм, він не підтримує ідею європоцентризму [див. 53; 62; 69; 89].

Сучасне філософське пізнання має два варіанти типологізації: один з них стверджує, що не існує єдиної соціокультурної історії людства. Історія, з цієї точки зору, – є зміна соціокультур, кожна з яких живе своїм власним самодостатнім, відмінним і відособленим від інших життям. Однолінійності процесу соціально-культурного і історичного життя немає; лінії розвитку

культур розходяться. Інша точка зору виходить з ідеї про універсальність всесвітньої історії. В різноманітті соціокультурного світу можна прослідкувати єдину лінію розвитку людства, яка веде до створення загальнолюдської соціальної культури. Основоположним аргументом цієї позиції є визнання того, що соціальна культура є змістом людського життя, і людина скрізь і завжди розмірковує про одне – як влаштувати своє життя і життя оточуючих її людей найкращим чином. Тут йдеться не про єдину загальнолюдську соціальну культуру, а про наявність загальних тенденцій, або єдність різноманіття культур, яке складає основу проблеми діалогу.

У соціокультурній типології виділяють три основні парадигми: 1) історичного прогресу, 2) циклічну і 3) постмодерністську. Перша розглядала історичний процес від Августина до Гегеля з цієї точки зору власне і бачила – хоча і з істотними змінами – відправний пункт історичного розвитку в явищі Ісуса Христа. Середньовічні мислителі перетворюють цю схему в Стародавній світ – Середні віки – Новий час. Гегель підходить до вказаної проблеми з погляду тріади, де історико-культурний процес розглядається як самопізнання абсолютного духу, здійснення свободи і проходить три основні стадії, в схемі Гегеля [7; 8] відбувається, з одного боку, рух історичних епох зі сходу через античний світ до німецького, кожний з яких також проходить три періоди розвитку, з другого боку, відбувається зміна одного духу народу іншим.

Е. Дюркгайм, К. Маркс, М. Вебер у засновках соціальної культури ставлять суспільний розподіл праці і формаційний підхід, основними ознаками чого є довіра і солідарність в суспільстві (етика), влада і експлуатація, значення і легітимність форм соціальної активності, створення і підтримка суспільних структур. Матеріалістичне осмислення історії дає К. Маркс, де суспільство і історія розглядаються в процесі самопородження і саморозвитку. Ці ідеї формують формаційний підхід до розуміння культури. В основі матеріалістичного розуміння історії лежить аналіз відносин людей до природи і відношення людей один до одного. Всесвітньо-історичний

процес він бачить як рух від безкласового примітивного суспільства через класове суспільство до безкласового досконалого суспільства. У формаційному, лінійному підході до історичного процесу підкреслюється, що інституційна структура кожного суспільства зумовлена його історичним досвідом.

Концепції, що відповідають позитивно на проблему єдності соціальної культури й історії та їх концепції (лінійно-формаційний підхід):

християнська історіософія (IV-V вв. н.е.), теологічна концепція;

метафізична концепція;

ідея звільнення людства від середньовічних марновірств і подолання католицизму (Ф. Вольтер, А. Кондорсе);

ідея накопичення досвідного знання (від Ф. Бекона до Р. Бокля);

вчення про поступову гуманізацію людства і залучення його до свободи (від Й. Гердера до Г. Гегеля);

концепція трьох ешелонів розвитку світового капіталізму;

раціоналістична концепція історії (всесвітньо-історична):

а) ідея культу «великої особистості в історії» (Ф. Шлегель, І. Фіхте, Ф. Шиллер);

б) філософія історії Гегеля;

в) історичний матеріалізм К. Маркса [див. 96].

Циклічна парадигма в соціокультурній типології (локально-цивілізаційний підхід): на відміну від концепції єдиного походження і єдиного шляху розвитку людства в першій половині XX століття стає популярною теорія культурних циклів, локальних цивілізацій, топології культурних світів, розвиненої спочатку Н. Даниловським, О. Шпенглером, а потім А. Тойнбі, К. Ясперсом. Метою цивілізаційного аналізу є вивчення одночасного соціокультурного універсуму як цілого, його структурних рівнів і альтернативних варіантів, а також конкретних історично специфічних елементів соціальної і культурної організації по відношенню до цього цілого.

Концепції, що відповідають негативно на проблему єдності соціальної культури і історії, їх концепції (локально-цивілізаційний підхід) наступні:

концепція локально-історичних типів Н. Даниловського;

концепція ізольованих культур О. Шпенглера;

концепція антиномії діонісійських і аполлонівських культур Ф. Ніцше;

концепція соціально-культурних суперсистем П. Сорокіна;

цивілізаційна теорія А. Тойнбі;

моделі соціальної культури А. Кребера;

соціокультурні системи, світові системи Ф. Нортропа;

теорія великих культур М. Бердяєва [див. 45].

Постмодерністська парадигма соціально-культурної типології головно пов'язана з епохою постмодернізму, яка починається з 1968 року (як вважає М. Мюллер). На зміну класичному типу раціональності з її всепорядкувальним детермінізмом, преклонінням перед Розумом з великої букви приходить постмодерністська розкутість, радикальна гетерогенність, безперервна диференціація, заперечення всілякої впорядкованості і визначеності форми. На його думку, в основі відбувся лежало те, що можна б було назвати «втратою значення». В соціокультурній типології відбувся рішучий розрив зі всіма колишніми нормами і традиціями. Постмодернізм оголосив, що на місце лінійно-формаційному підходу до соціальної культури, парадигмі єдиного історичного прогресу і локально-цивілізаційній парадигмі приходить становлення як самодостатній процес.

Реальні тільки фрагменти, події історії і культури, але єдиного соціально-культурно-історичного процесу як чогось безперервного, єдиного, цілісного немає. Для становлення теперішнього часу значення минулого невелике, воно всього лише минуле теперішнього часу. Тимчасові горизонти культури і історії розчиняються в теперішньому часі і зливаються з ним. Якщо колишні парадигми соціально-культурної типології були побудовані за принципом типологізації, в них чітко розрізнялися напрям еволюції, ієрархія, структура, цілісність, загальні тенденції розвитку, то постмодерністська

парадигма набула характеру «різоми» («кореня»). Оскільки з погляду постмодерністів культура складається з тріщин, розломів, провалів і пусток людського буття, культуролог і філософ повинен рухатися інтуїтивно, як різома по перетнутій місцевості, де немає ніяких чітких орієнтирів. З. Бауман бачить особливе значення постмодерністської парадигми соціальної типології в тому, що вона позбавляє ученого самовпевненості в благополучному соціально-культурно-історичному фіналі, в розумності історичної і вітакультурної еволюції. Граничним втіленням постмодерністської парадигми соціокультурної типології постає глобалізація соціальної культури як прискорення інтеграції націй в світову систему у зв'язку з розвитком сучасних транспортних засобів і економічних зв'язків, формуванням транснаціональних корпорацій і світового ринку, завдяки дії на людей засобів масової інформації. Проблема соціокультурної типології розглядається як діалектично суперечливий процес переходу від одного образу соціально-культурно-історичного світу в інший.

Розгляд типології соціальної культури в рамках філософської антропології є необхідною умовою дослідження сучасних соціокультурних засновків людини і людства. Під антропологією розуміється сукупність гуманітарного знання про людину, всіх аспектах її життєдіяльності, у філософському і культурологічному аспекті антропологія є сукупністю науково-теоретичних концепцій про людину, що містять в собі проблеми сутності людини і її відношення з культурою і соціальним довкіллям. Особливе значення при цьому знаходить зв'язок антропології з культурою, яка постає іманентною умовою буття людини. Тому соціокультурна антропологія в сукупності з філософською антропологією (світоглядною методологічною базою) повинна займати в сучасному науковому пізнанні чільне місце [94].

П. Тейяр де Шарден стверджує, що «людина не може повністю бачити ні себе іззовні людства, ні людство – іззовні життя, ні життя – іззовні універсуму». Виходячи з цієї ідеї він вибудовує власну соціокультурну

типологію в своїй антропологічній концепції. Філософ формулює п'ять основоположних соціокультурно-історичних концепцій людини.

1. Релігійна ідея, що представляє картину світу, що поєднує в собі міф про створення людини, гріхопадіння, порятунок.

2. Ідея розуму і розумної людини – homo sapiens.

3. Ідея діяльності – homo faber.

4. Ідея занепаду або декадансу людини.

5. Ідея існування людини із-зовні Бога.

Існують різні типології філософських концепцій. Ці підстави виділяються залежно від тих завдань, які стоять перед дослідником. Так, класифікацію можна скласти на історичному засновку. У такому випадку ми маємо справу з історичною типологією, а все різноманіття учинь упорядковується в сім великих груп:

- антична філософія (VI ст. до н.е. – V ст. н.е.);
- філософія Середніх віків (II – XIV ст.);
- філософія епохи Відродження (XV ст.);
- філософія Нового часу (XVI – XVII ст.);
- філософія епохи Просвітництва (XVIII ст.);
- німецька класична філософія (XVIII – XIX ст.);
- сучасна філософія (XX – XXI ст.).

Якщо пропонується регіонально-цивілізаційний критерій, то всі філософські доктрини упорядковуються у дві групи: західна філософія і східна філософія. Класифікація за національною ознакою виявить німецьку, французьку, англійську, американську, російську, китайську, індійську і т.п. філософії. Якщо критерієм стане послідовність у розвитку ідеї конкретного філософа, то в історії філософії ми виявимо платонізм, аристотелізм, томізм, кантіанство, гегельянство, марксизм, ніцшеанство і т. ін.

1.2. Типологічний метод у науці та його характеристика

Типологічний підхід – це сукупність методологічних процедур і відповідних їм розумових операцій, зорієнтованих на розуміння складних явищ в їх структурній самодостатності, в їх становленні і відособленні щодо гетерогенного докільця. Первинним завданням типологічного підходу є аналітичне роз'єднання формальної цілісності знання і подальший концептуальний синтез його найстійкіших складових частин і внутрішніх зв'язків в єдність нового роду – змістовну цілісність.

Типологічний підхід неявно й багато в чому на інтуїтивному рівні, супроводжує розвиток науки упродовж її існування, але починає усвідомлюватися лише з другої половини ХІХ століття у зв'язку із утратою довіри до евристичних можливостей класифікації як логіко-методологічного способу організації наукового знання. Класифікація і органічно пов'язана з нею логічна процедура аналітичного розподілу із неминучістю оперують жорсткими статичними поняттями і вимагають такої ж чіткої організації змістовного знання. І це зрозуміло – в підставу розподілу повинна бути встановлена лише одна ознака, яка отримує родове ім'я і створює принципovu можливість розпізнавати різноманіття, розподіляти досліджувані предмети за класами і розбивати певну обширну область чи сферу на більш дрібні без залишку. Процедури такого штибу дозволяють описувати і складні об'єкти, але при одній обов'язковій умові – якщо його структура, тобто послідовність поєднання елементів разом із їх функціями, добре відома.

Евристичні можливості класифікації вельми обмежені – вони екстенсивні, фактичні і строго детерміновані готовим знанням. В ХІХ столітті інтереси науки, а відповідно і філософської методології істотно зсовуються в сферу збагнення складних об'єктів, вивчення яких залежить від одночасного урахування, як мінімум, декількох ознак. Оглядаючи наочну сферу згори із урахуванням не тільки форми, але й цілісного змісту, або, навпаки, в думках повертатися до генетичної підстави, формуючи своєрідну

ситуацію методологічного передрозуміння. Саме ці настійні потреби й породили ту взаємозв'язану сукупність понять, логічних процедур і методологічних прийомів, які одержали узагальнююче найменування «типологічний підхід».

Основними категоріями типологічного підходу є тип, типологізація, типологія, типологічний метод і типізація. Концептуальне значення кожної з них формується спочатку стихійно в дослідницькій практиці, невловимо сплітаючись одна із одною, створюючи психологічну ситуацію нерозуміння. Саме на цій стадії знаходиться в даний час використання типологічного підходу в багатьох науках, навіть в тих, які здаються нині вельми модерністськими. Симптомів такого нерозуміння два: «мода», тобто використання типологічних термінів стали зараз популярними взагалі без якихось роз'яснень, і «ідоли площі», тобто використання старих звичних термінів в принципово нових ситуаціях. Вважається, наприклад, що в фізиці є два різновиди класифікації: дескриптивна – приведення результатів до зручного вигляду – і структурна – сутнісна. Очевидно, що нерозуміння зв'язку цих двох «різновидів» породжено неправомірним ототожненням класифікації із типологією. Тільки теоретично і герменевтично усвідомлений досвід типологічних досліджень здатний висвітлити особливе місце і змістовне значення кожної категорії, а також і глибинний зв'язок між ними [67].

Категорія «тип» позначає таку сукупність ознак, яка утворює внутрішньо стійке ядро взаємозалежностей і в цьому своєму вигляді постає завжди конкретною «одиницею» типологічного знання. Поняттям «одиниця» звичайно позначають якнайменшу автономну освіту в межах деякого класу однорідних об'єктів. Головною трудностю усвідомлення специфіки типу як особливої таксономічної категорії є розуміння її відношення до категорії «рід», за допомогою якої логічно схоплюється генетична єдність знання, і категорії «вид», основної класифікаційної одиниці, що дозволяє зафіксувати і описати по окремоті наскільки завгодно велике, тобто невизначене, яке

екстенсивно розширяється і різнопорядкову безліч елементів знання. Логічно і семантично охоплюючи функціональні зв'язки елементів знання, категорія «тип» опосередкує відношення між поняттями роду і виду, оголюючи усередині «роду» його унікальну, тобто його власну структуру, і дозволяючи скоротити до мінімуму «видове» різноманіття, перетворивши тим самим невизначену множину на цілком визначену, доступну розумінню. Єдність в типі стає внутрішньо розчленованою, множинність – мінімальною, а перед знанням вперше відкриваються нові перспективи не тільки логіко-гносеологічного, але ще й онтологічного, а також конкретно-історичного порядку. Ці перспективи і реалізуються в процесі типологізації.

Типологізація є логіко-методологічною процедурою пошуку і виявлення того мінімуму істотних ознак, без яких досліджуване складне явище не здатне ані існувати, ані множитися. Основними умовами і труднощами типологізації є обов'язкове включення пізнає суб'єкта в цілісну картину досліджуваної сфери; обов'язкове вироблення ідеалізації моделі, що виконує виключно важливу роль універсального засобу в всіх типологічних процедурах.

Перша умова, як правило, або несвідомо опускається (передбачається, що це і без того очевидно), або навмисно не допускається (передбачається, що тим самим нібито забезпечується «об'єктивність» знання). Насправді без цієї процедури змістовна цілісність знання (а це вимога для типологічного підходу є вихідним і безумовним) не досягається в принципі наприклад, в складному явищі «історії» зазвичай вбачають або дві смислові характеристики (минуле як таке і розповідь про нього), або три, додаючи іноді ще й смислове характеристику «нарративу». Але минуле як таке безвідносно до чого-небудь, неуявлюване в принципі; безадресне розповідь про минуле – абсурдно, а нарратив, що втратив здатність засвідчувати людині в справжності подій і свідчити про достовірність історичного оповідання, перетворюється в знак без значення. Введення четвертої смислової характеристики поняття «історія», яка передбачає всю сукупність нині живих

індивідів, які перебувають у всьому різноманітті свого зацікавленого ставлення до минулого, до розповідей про нього і свідченнями про їх достовірності, радикально змінює пізнавальну ситуацію, роблячи її цілісною і самодостатньою. У інших випадках включення суб'єкта, що пізнає не виглядає настільки грандіозно, як в сфері історії, але залишається настільки ж обов'язковим: «пізнає суб'єкт» в процедурі типологізації приймає на себе подвійну методологічну функцію – «будівельника», що створює фундамент типологічного знання («підстава»), і «представника» більш-менш значної безлічі людей (наприклад, авторів) у цьому засновку. Тим самим створюється сама можливість для ускладнення засновку, того самого, яке в процедурі класифікації репрезентує «окрема ознака». Введення концепту «пізнання суб'єкта», з одного боку, дозволяє реальному досліднику коректно увійти всередину досліджуваної сфери, а з іншого – добудувати цю сферу до рівня цілісності.

Друга умова не менше важлива: поки модель, що ідеалізується, не вироблена творчим розумом дослідника, типологізаторська робота залишається неефективною, а її поле – обробленим лише частково. В ролі моделі може виступити і сам тип. В цьому відношенні найцікавіший досвід М. Вебера, що створив конструкт «ідеального типу»: за свідченням самого автора, ця пізнавальна модель сформульована в термінах суб'єктивних категорій; окремі аспекти в ній навмисно перебільшені; а сама вона розглядається як знаряддя, але не мета науки про суспільство.

Тільки після того, як знайдено обидві ключові складові – «точка відліку» (точніше, «цілісна підстава») і модель, що ідеалізується, стає можливою ефективною типологізацією. Остання припускає сукупність прийомів і процедур, за допомогою яких проблемне дослідницьке поле трансформується під самими різними точками зору і в самих різних напрямках. Наприклад, у сфері історичного пізнання створюються градаційна, диференціальна, бінарна і аналітична типології; усвідомлюються різноманітні типи дослідницьких задач і завдань; і зрештою складається

цілісне уявлення про основні типи історичних процесів. Однією з найважливіших складових типологічних процедур є зіставлення кожної з них із емпіричним знанням. Тільки на цій основі досягається відповідність типів і самої дійсності, а також різний ступінь наближення до неї.

Термін «типологія» нерідко використовується як синонім по відношенню до терміна «типологізація» або як узагальнююча категорія для всієї сфери типологічних передумов, понять, процедур, а також окремих і кінцевих результатів, досягнутих в конкретній дослідницькій області чи сфері. В методологічному плані це нераціонально: синонімія тут зайва, а для узагальнюючого поняття є більш абстрактне і зручне поняття – типологічний підхід. Розуміння специфічно-змістового значення, що прихований за терміном «типологія», досягається в контексті відношення «мета – засіб – результат»: типологія є результат типологізації, узятий разом із процесом, що веде до нього. Акцент на результативній стороні типологічного підходу істотно змінює загальну картину досліджуваної сфери – вона постає внутрішньо диференційованою; саме у ній більш-менш чітко висвічуються загальний фон і виділені вузлові утворення (типи); моделі, що ідеалізується, а також починає активно зіставлятися із особистісними типами, трансформуючи їх і тим самим додаючи осмисленого з погляду цілого вигляду. Зрештою сама пошукова робота, будучи одночасно і зорієнтованою на синтез типів в рамках «цілісної підстави» і знаходячи різнобічну залежність від творця типології, емпіричного матеріалу, логіки і семантики, методологічної вивіреності процедур, загального фону і багатьох інших детермінант, стикається із необхідністю гнучкої і живої дійсності [89].

У будь-якому разі, в порівнянні із класифікацією, добре продумана і розроблена типологія майже зовсім не відчувається як якась певна умоглядна побудова, не дивлячись на те, що самі автори добротних типологій абсолютно не приховують конструктивного значення своїх творінь. Наприклад, Р. Беккер, автор однієї з найбільш евристичних соціологічних типологій, не тільки вводить термін «конструйованого типу», але і напряду

заявляє, що з його допомогою емпірична реальність ніколи точно не описується. І це зрозуміло: мета типології не у копіюванні наявного буття як такого, а в розумінні такої впорядкованості людського буття, яка була б відповідною і гармонізованою як в зовнішньому плані, так і внутрішньо, як в просторі, так і в часі.

Мета створення типологій, по-перше, не відразу реалізується, а по-друге, вимагає особливих засобів. Типологія, що народжується, може формуватися довкола лише одного типу, але в цьому випадку цей тип постає взірцем, тобто засобом, що ідеалізується, для зіставлення із «фоном», з якого він (тип) починає виділятися. Наприклад, в такій взаємозв'язаній ролі постала для К. Маркса Англія, країна, де атрибутивні характеристики капіталізму проявилися найбільш явно. Більш часто становлення типології відбувається на шляху дихотомічного розподілу. Саме таким способом Е. Кречмер виділяє і досліджує два полярні психологічні типи – шизотомічний і циклотомічний. Зразком тут є їх полярність, настійно диктуюча пошук або перехідних типів, або єдиного засновку. Себто взірець відділяється від типу, перетворюючись на засіб для зіставлення і обґрунтування типів. Якщо взірець постає лише в функції порівняння, то кількість типів може бути достатньо великою, але типологія в цьому випадку залишається вельми далекою від ґрунтовності і дійсного історизму. Так, наприклад, виглядає типологія людських типів у Е. Шпрангера, який розрізняв шість ідеальних типів індивідуальності: 1) теоретик; 2) людина економічна; 3) людина естетична; 4) людина – громадський діяч; 5) людина, керована прагненням до влади; 6) людина релігійна [89].

Принципово іншою постає загальна картина типологізованої сфери, коли функції обґрунтування, порівняння і зворотного зв'язку об'єднуються в цілісний конструкт, що ідеалізується, одночасно наявним архетипом, еталоном і бажаним взірцем. Типологія в цьому випадку стає спочатку обґрунтованим і завжди конкретним мінімумом ідеальних форм, кожна з яких має здатність утілюватися (завдяки внутрішнім зсувам точки зору і

подальшим модифікаціям) в нескінченне число таких же конкретних варіантів.

Створення багатоманітних типологій, варіативних за формою, але таких, що зберігаються по своєму єству, має не тільки найближчий резон (пошук оптимальної типології), але ще і глибинне значення – для вироблення типологічного методу. Типологічний метод як особлива форма осмислення і реалізації типологічного підходу відрізняється трьома виключно важливими рисами: генералізуючим принципом, алгоритмічністю і спрямованістю.

Будь-який науковий принцип є результатом пізнання, здатним стати началом отримання нового знання. Серед таких генералізуючий принцип виділяється своєю здатністю концентрувати знання довкола певної головної ідеї. Для всієї типологічної проблематики такою ідеєю, очевидно, є ідея проектування: саме вона додає загальне значення будь-яким зусиллям людей в цій сфері, будь-якому пошуку оптимальних процедур, гармонійній пов'язаності типів і, нарешті, типологічному підходу загалом. Способом редукції всього різноманіття форм впорядкування типологічних процедур до теоретично усвідомленої довкола ідеї проектування основи є найстійкіша, стереотипно повторювана і алгоритмічно організована послідовність кроків, зорієнтованих на певний очікуваний результат. Алгоритмічний характер типологічного методу формується завдяки наочному синтезу послідовностей, характерних для кожного з трьох найбільш значущіших для типології рівнів організації – генетичного, структурного і когнітивного. На кожному з цих рівнів є і своя послідовність (наприклад, на генетичному ця ритміка виражена в зміні станів «тенденція – початок – перехід – підстава»), але ця ритміка сплітається з двома іншими – структурною і когнітивною за рахунок символічно гнучкої еквівалентності категорій «тенденція», «елемент (стихія)» і «абстрактна тотожність» на одному рівні типологічної інтеграції; категорій «начало», «функція (взаємозв'язок елементів)» і «абстрактна відмінність» – на іншому; категорій «перехід», «структура» і «конкретна

відмінність» – на третьому; і, нарешті, категорій «підстава», «система» і «конкретна тотожність» на кінцевій.

Залежно від сфери використання типологічного методу цей алгоритм може варіюватися, ускладнюватися або, навпаки, спрощуватися, але зберігається як мінімум в своїй загальній спрямованості. Ця спрямованість, будучи усвідомлена в проєктивному плані, набуває тепер конструктивного характеру або, кажучи інакше, стає типізацією. Типізація є, з одного боку, концептуальним завершенням типологічного підходу, а з іншою – початком практичної реконструкції реального світу. Концептуальне значення типізації аксіологічне: він завжди пов'язаний із пошуком значущості будь-яких людських дій і відносин, з усвідомленням доленосних наслідків різного роду соціальних змін, оцінкою і переоцінкою людського життя в усьому його розмаїтті, прагненням зрозуміти свої найближчі і повсякденні перспективи (користь) або, навпаки, ціннісні орієнтири віддаленого майбутнього. Саме ці аксіологічні орієнтири (благо, значущість, користь, цінність, оцінка і значення) остаточно оформляють будь-які образи «типового». І лише в тій мірі і ступені, в якій зрозумілі ці орієнтири, складаються різні форми типізації, що змінюють саму реальність. Найпростішою формою типізації є тиражування; складніший характер має стандартизація, але й вона ще позбавлена індивідуальності. Найскладніший і відповідальний характер мають схеми типізації в «соціальному конструюванні реальності» (П. Бергер, Т. Лукман), які безпосередньо впливають на всю сферу життя індивідів.

Висновки до розділу 1

1. З-поміж низки дослідницьких методів, привнесених натуралістичною програмою пізнання на терени соціогуманітаристики поважне місце посідає типологічний підхід. Відтак у дослідницьких стратегіях дефініції «тип», як одному з елементарних, базових елементів

сконструйованої минувшини, відводилася специфічна роль посередньої ланки між законом та емпіричним/фактографічним узагальненням. За позитивістськими уявленнями, типологічний метод, звичайно, не давав того рівня загальності й генералізації, який досягався з формалізацією закону суспільного чи історичного розвитку. Втім, типологія в жодному разі не була наслідком осягнення чогось одиничного, себто не зводилася тільки до окреслення індивідуальних прикмет.

2. Натомість уживання цього методу пов'язувалося із упорядкуванням уявлень, яке дозволяло виявити загальні, особливі і одиничні риси чи зв'язки між різноманітними об'єктами, явищами та процесами. За великим рахунком, типологія в позитивістському інструментарії зазвичай заповнювала ті неприступні або вірогідні фрагменти-лакуни суспільного калейдоскопу, які вважалися очевидними за канонами еволюційної поступовості, хоч і не спиралися вповні на задокументовані свідчення. Разом із типологією до дослідницьких стратегій увійшов й елемент вірогідності як неодмінної складової попередніх гіпотез, які допускалися істориками-позитивістами у вивченні суспільства. Власне, це поняття-інструмент уживалося для систематизації уявлень стосовно різноманітних площин, які вирізнялися структурною складністю, дискретністю та високим динамізмом, наприклад, масштабних процесів на обширах соціального, етнонаціонального, політичного, економічного буття та ін.

3. Типологічний метод досить несподівано став засобом у подоланні методологічних крайнощів позитивізму. Зокрема, типологію використовують для того, щоб перебороти або компенсувати недоліки кількісного та факторного підходів, які поступово виявилися в працях гуманітаріїв-позитивістів. Проте вживання типології виявило своєрідний конфлікт між канонами еволюційної поступовості, які досить добре прислужилися для репрезентації природної царини, зі сплесками, трансформаціями, соціального світу. Таким чином, культурні та соціальні явища часто випадали або суттєво спрощувалися і вихолощувалися, зрештою спотворювалися в

концептуальних схемах, вибудуваних у дусі натуралістичного чи еволюційного буття. Усвідомлення методологічного потенціалу типології на теренах соціогуманітаристики відбувалося поступово, передусім, завдяки різноманітним інтелектуальним мутаціям, себто за рахунок сполучення різних компонентів. Такі поєднання відкривали шлях до проникнення інтуїтивних складових до аналітичних структур мислення.

РОЗДІЛ 2

ТИПОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД У ТЕОРІЇ Й МЕТОДОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

2.1. Сутність типологічного підходу порівняно із класифікаційним підходом у соціогуманітаристиці

Як зазначає професор А.В. Фурман «у контексті логіко-змістового та формозасобового збагачення вітакультурної методології як постнекласичної версії філософування надзвичайно важливо обґрунтувати конструктивне значення типологічного підходу як точного, досконалого і водночас складного, інструменту професійного методологування у гармонійному взаємодоповненні його категорій, принципів, параметрів, засобів, процедур» [69, с. 182].

Із нещодавно обґрунтованої видатним українським науковцем типології методологування, крім фундаментальної праці російського філософа В.С. Шілкарського «Типологічний метод в історії філософії (досвід обґрунтування)», що побачила світ майже століття тому [89], і зауваг українського методолога Ю.В. Луковенка на адресу виняткової значущості типологічного методу в ситуаціях організації і здійснення діяльності [47], очевидно, що має місце вкрай важлива роль типологічного підходу в уможливленні довершеної системи професійного методологування (ПМ). Річ у тім, що саме останній являє собою ту сукупність методологічних процедур і відповідних їм мисленнєвих форм, зорієнтованих на розуміння складних явищ у їх структурній самодостатності, становленні та уособленні стосовно гетерогенного довкілля» [54, с. 464]. Крім того, типологічний підхід є більш евристичним порівняно з класифікацією як окремим логіко-методологічним способом організації наукового знання. Так, класифікація, базуючись на логічній процедурі жорсткого аналітичного розподілу певного

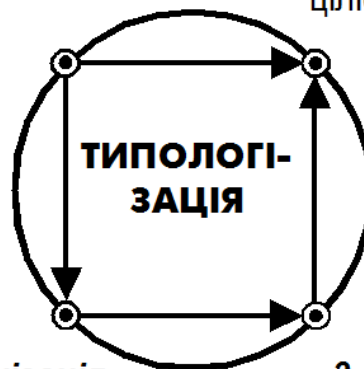
упредметненого різноманіття тільки за однією ознакою, що отримала родовий статус, характеризується екстенсивністю, фактичністю і чітко спричинена готовим знанням. Навпаки, типологізація як центральна логіко-методологічна процедура пошукування-з'ясування у системі усвідомленого здійснення типологічного підходу передбачає: а) відкриття того мінімуму сутнісних ознак, без якого аналізоване складне явище не спроможне існувати, розвиватися, різноаспектно вдосконалюватися; б) організацію цих ознак у вигляді «цілісного підґрунтя», або «точки відліку» для уможливлення типологізаційної роботи; в) далі розробку такої ідеалізованої моделі, котра виконує роль універсального засобу-знаряддя в усіх типологічних процедурах і різноманітних напрямках пізнання; г) обов'язкове задіяння особистості дослідника як суб'єкта пізнання і вчиняння в цілісну картину досліджуваної дійсності (рис. 2.1).

1 – відкриття мінімуму

сутнісних ознак, що адекватно відображають складне явище за змістом, структурою, функціонуванням

4 – обов'язкове задіяння

особистості дослідника як суб'єкта пізнання і вчиняння у цілісну картину досліджуваної сфери-дійсності

2 – мисленнєва організація

виявлених сутнісних ознак як «цілісного підґрунтя», «точки відліку» для подальшої типологізаційної роботи

3 – розробка ідеалізованої

моделі, котра виконує роль універсального засобу-знаряддя в усіх типологічних процедурах і є передумовою ефективної типологічної роботи

Рис. 2.1. Основні умови зреалізування процедури типологізації як логіко-методологічної цілісності (за А.В. Фурманом [69, с. 184])

Звідси очевидно, що типологічний метод аж ніяк не тотожний методу класифікації і не може бути зведений до нього, хоча б через те, що у підсумковому зреалізуванні забезпечує пізнання-розуміння складних явищ і процесів, до яких, безперечно, належать соціально-психологічні, вітакультурні, цивілізаційно-соціумні. Вочевидь він утверджується тоді, коли окремі типологізаційні процедури починають використовуватися дослідником чи методологом як ідеалізовані засоби мислєдїяльностї (МД), котрі й забезпечують відкриття нових типів і типологій. У першому випадку тип постає у ролі зразка, тобто як ідеальна конструкція, що зіставляється з локально упередметненим «знаннєвим фоном», у другому – виникає або шляхом дихотомічного мисленнєвого поділу за критеріями полярностї чи порівняння, або з допомогою введення цілісного ідеалізованого конструкта, котрий, поєднуючи функції обґрунтування, зіставлення та зворотного зв'язку, одночасно є архетипом, еталоном і бажаним взірцем.

Загалом В.С. Шілкарський свого часу розглядав типологічні філософські концепції як ступені у самопізнанні нашого діяльного Я в руслі філософської течії персоналізму. Він обґрунтував чотири таких ступені:

- а) наївний реалізм, що мисленнєво оперує матеріальними об'єктами зовнішнього світу;
- б) сенсуалізм, що займається відчуттями;
- в) інтелектуалізм, що центрується на діяльності думки і веде до абстрактного ідеалізму (наприклад, філософія Гегеля);
- г) конкретний ідеалізм, котрий являє собою адекватний йому спіритуалізм [див. 89].

У такий спосіб він витлумачує ці ступені як формовияви руху-поступу філософської думки від периферії до центру, від об'єктів зовнішнього світу до субстанційного людського Я, ідейно та змістовно розвиваючи персоналізм як визнання «особистості» первинною реальністю та вищою духовною цінністю, субстанційно ставлячи Я у першооснову витлумачення Всесвіту.

Отже, підсумовує А.В. Фурман, типологічний метод – це результат глибинного осмислення і системного відрефлексування процедури типологізації як логіко-методологічної цілісності [69, с. 183–184]. Тоді як її прямим продуктом є відкриття оптимальних типологій, тобто найкращих за низкою критеріїв (змістовна цілісність, структурна самодостатність, методологічна евристичність тощо). І це зрозуміло, – пише В.І. Плотніков, – адже «мета типології полягає не в копіюванні наявного буття як такого, а в розумінні такої впорядкованості людського буття, котра була б співмірною і гармонізованою як у зовнішньому плані, так і внутрішньому, як у просторі, так і в часі» [54, с. 468].

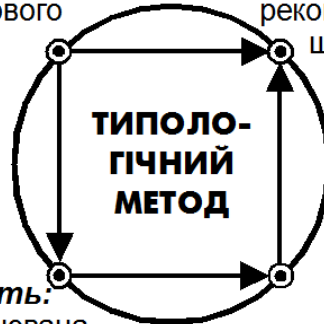
Загалом типологічному методу як особливій формі осмислення і реалізації типологічного підходу властиві чотири найважливіші характеристики (рис. 2.2), що сукупно забезпечують не лише приріст наукового знання, а й його аналітичне розчленування та концептуальний синтез і водночас систематизацію за одним логіко-методологічним способом мислення, не зважаючи на різноманітність варіативних за формою типологій. Ось чому стверджується, що «лише теоретично і герменевтично усвідомлений досвід типологічних досліджень здатний висвітлити особливе місце і змістовний смисл кожної категорії, а також глибинний зв'язок між ними» [Там само, с. 465]. Класичним взірцем творчого зреалізування такого дослідження є відкриття М.М. Бахтіна, котрий у процедурі типологізації прийняв на себе подвійну методологічну функцію: а) творця, який вибудовує фундамент (підґрунтя) типологічного знання і б) представника певного людського гурту в облаштуванні цього підґрунтя. У результаті все багатоманіття художньої реальності згорнуто ним у теоретично осмислене «цілісне підґрунтя», що обіймає чотири концепти – «автор – художній світ – герой – читач (глядач)». Отож й у цьому предметному контексті знання організовані за принципом кватерності.

1 – генералізаційний принцип:

здатність зосереджувати знання навколо певної головної ідеї як такий результат пізнання, що є початком його чергового збагачення

4 – ідея проектування:

спосіб упорядкування всього багатоманіття форм типологічних процедур до теоретично усвідомленої основи і завдяки цьому перехід до типізації як початку практичної реконструкції реального довкілля, що надають смислу будь-яким зусиллям людей у цій сфері

2 – алгоритмічність:

стереотипно повторювана та чітко організована завдяки предметному синтезу послідовність "кроків", зорієнтованих на очікуваний результат

3 – спрямованість:

орієнтація на той чи інший предметний синтез послідовностей, характерних для трьох найбільш значимих для типології рівнів організації – генетичного, структурного, когнітивного, що набуває конструктивного характеру за умов її усвідомлення у проективному контексті

Рис. 2.2. Найважливіші характеристики типологічного методу (за А.В. Фурманом) [69, с. 185]

Яскравим підтвердженням вдалого зреалізування типологічного підходу у його центральній ланці – процедурі типологізації, та в основній формі осмисленого уможливлення – типологічному методі, є створені нами в різний час типології певних системних фрагментів наукових знань та обґрунтовані типи як конкретні «одиниці» окремого типологічного знання. Зокрема, одна з перших спроб типологізувати провідні форми проблемності-діалогічності пізнавального процесу (1991 рік) полягала у введенні поняття про два типи діалектичного зв'язку явищ – за горизонталлю (загальне – особливе – одиничне – універсальне) і за вертикаллю (сутність, або внутрішня змістова форма – явище, або зовнішнє його формовиявлення) [68; 74; 76; 82]. У підсумку такого методологування була не тільки чітко інтерпретована діалектика аналізованих форм пізнання та подана їх типологія («задача – проблема – проблемна ситуація» і «запитання – діалог –

комунікативна ситуація»), а й, щонайважливіше, був відшуканий своєрідний методологічний ключ, а точніше – надметодологічна схема до вирішення інших складних соціокультурних проблем і, природно, зовсім іншого – посткласичного – розуміння адекватних їм суспільних явищ, котрі інтерпретуються як проблеми (наприклад, ментальності, спілкування, підручникотворення та ін.). Мовиться про введення як засобу методологічного аналізу і мислення винятково абстрактної категорійної схеми: «загальне – особливе – одиничне – конкретне – універсальне», що виконує критерійне функціональне навантаження.

Звісно, що вона може бути редукована до четвертинної, і тоді задовольнятиме вимоги принципу кватерності [див. 15; 115, с. 36–38]. Однак тут З.С. Карпенко зазначає, що ідея п'ятёрності є винятково евристичною в отриманні типологізованої мозаїки, цілісного довершеного знання, адже справді у створенні багатьох типологій становить базову психоментальну матрицю... методологування» [36, с. 423]. Для підтвердження сказаного вкажемо принаймні на два моменти. По-перше, у цьому разі типологізована картина упредметненої дійсності є більш повною (табл. 2.1), адже виникають позамежові площини: а) мікробачення ситуаційно заданого світу (мета і думка-голос, котрі її презентують у конкретний проблемогенний момент життя соціального індивіда), з іншого боку, б) його мегабачення (про проблемне довкілля свідчать численні інформаційні потоки, що спрямовані сьогодні на людину з усіх куточків її ковітального простору-часу) – з другого. По-друге, і це головне: у формі схеми «загальне – особливе – одиничне – конкретне – універсальне» пропонується ефективний методологічний засіб-взірець для проведення повноцінного типологічного дослідження на будь-якому об'єкт-предметному матеріалі, тому що з його допомогою уможлиблюється створення найнеобхіднішого – ідеалізованої моделі, яка відіграє винятково важливу роль універсального знаряддя в усіх типологічних процедурах і діях.

Таблиця 2.1

Типологізована діалектика провідних форм проблемності-діалогічності у системі професійного методологування (за А.В. Фурманом) [69, с. 187]

		Тип діалектичного зв'язку за горизонталлю				
		Загальне	Особливе	Одиничне	Конкретне	Універсальне
Тип діалектичного зв'язку за вертикаллю	Проблемність як сутність, зміст (внутрішні форми)	Проблемна ситуація	Проблема (гіпотеза)	Задача	Мета (ціль)	Проблемне докiлля
	Діалогічність як явище (зовнішні форми)	Комунікативна ситуація	Діалог (бесіда, дискусія, полеміка тощо)	Запитання	Думка-голос	Інформаційний простір

Більше того, мисленнєве оперування пропонованою методологічною схемою відкриває нові обрії профметодологування. І це підтверджує обширний досвід індивідуальної та колективної миследіяльності А.В. Фурмана: застосування цієї схеми в горизонтальному та вертикальному напрямках і ситуативне досягнення рівня чистого мислення (за Г.П. Щедровицьким – символіко-схематична робота на дошках чи на папері) дали змогу побудувати спочатку категорійну матрицю українського менталітету у сфері національної культури [75, с. 35], а пізніше створити аналогічні

матриці соціального спілкування у цілісному освітньому оргциклі (А.В. Фурман та А.М. Тімотін [66, с. 110]), модульно-розвивального підручника (А.В. Фурман та А.Н. Гірняк [9, с. 222; 81, с. 112]) і взаємозв'язку образів суб'єктивної реальності та психологічних чинників самоактуалізації дорослого (А.В. Фурман та Т.І. Ковальова [86]). У підсумку на рівні образів суб'єктивної реальності (за вертикаллю) спочатку людина осмислена як «індивід – суб'єкт – особистість – індивідуальність – універсум», потім означені форми її психічної активності: «реактивність – самоактивність – саморегуляція – самовчинення – самоздійснення», далі йдуть таксономічно організовані психологічні чинники самоактуалізації: «життєва енергія – ситуаційна самоактуалізація – самоставлення – смисложиттєві орієнтації – позитивна Я-концепція», а також форми самоактуалізації: «життя (життєактивність) – самоадаптація – самоствердження – самоорганізація – самореалізація» та способи пізнання світу: «самосвідомість – самопізнання – самовизначення – саморефлексія – самотворення» [див. 69].

Як зазначає А.В. Фурман, рефлексивний аналіз зазначених категорії за горизонталлю відображає іншу логіко-змістову картину, адже деталізує ті засадничі онтофеноменальні даності внутрішньої природи людини, що описуються та пояснюються відповідним – п'ятерним – набором психологічних категорій, які сутнісно характеризують модули чи виміри людської суб'єктивності. У будь-якому разі їх методологічно аргументоване типологічне дослідження як якісно відмінних психічних образів суб'єктивної реальності у діалектичній єдності із психологічними чинниками самоактуалізації дорослого не тільки дозволяє обґрунтувати логіко-змістове (головно об'єктиваційне) та значеннєво-смісловне (переважно суб'єктиваційне) наповнення кожної, задіяної до концептуальної план-карти самоактуалізації людини, із 25-ти взаємоузгоджених за обсягом та змістом категорій, не лише уможлиблює організацію внутрішньої структури категорійного апарату за канонами типологічного (у тому числі й таксономічного) підходу і з дотриманням вимог принципу квінтетності, а й

чи не вперше у чітко упредметненому дослідженні складної психологічної проблеми дає змогу домогтися категорійного ладу шляхом здійснення двох методологічних процедур: а) бінарного задіяння координатної вісі із діалектичними категоріями «загальне – особливе – одиничне – конкретне – універсальне» та б) визначення центральної лінії теоретизації у широкому, «перехресно-діагональному», діапазоні її здійснення: «самоактуалізація – самотворення» та «універсум – самосвідомість».

У результаті здійсненої науковою школою професора А.В. Фурмана методологічної роботи доведено, що запропонована науковцем матриця виконує чотири взаємозалежних функції:

1) взаємоузгоджує внутрішню структуру категорійного апарату за канонами типологічного підходу і з дотриманням вимог новоосмисленого принципу кватерності;

2) наводить категорійний лад шляхом бінарного задіяння координатної вісі із діалектичними категоріями «загальне – особливе – одиничне – конкретне – універсальне» і вказує на центральну лінію теоретизації у широкому діапазоні її здійснення: «самоактуалізація – самотворення» та «універсум – самосвідомість»;

3) є ефективним засобом здійснення категорійного аналізу як одного з найпотужніших методів наукової творчості;

4) може бути використана як універсальний інструмент мислєдїяльності і професійного методологування, що дозволяє здійснювати методологічну роботу будь-якої складності і на будь-якому рівні абстрагування від емпірично об'єктивованої реальності.

Отже, у випадку з новоствореними матрицями маємо ситуацію, коли з повним правом можна сказати, що тільки таким чином методологічно організоване типологічне дослідження уперше висвітлило особливе місце і змістово-смісловє наповнення кожної задїяної категорії, а також виявило глибинні зв'язки між ними. Матриця в математиці – це система елементів a_{ij} (чисел, функцій чи інших величин), над котрими можна здійснювати

алгебраїчні операції і котрі розташовані у вигляді прямокутної схеми, а в соціології – матричні моделі, тобто прямокутні таблиці, елементи яких відображають взаємозв'язки властивостей соціальних об'єктів. Цікаве витлумачення цього поняття зустрічаємо у психології. Скажімо, за Е. Фроммом, та форма існування і виразу думок, котра відображає справжні почуття та переконання й визначає дії людини, становить своєрідну емоційну матрицю, яка є сильніша за будь-яку ідею.

А.В. Фурман припускає, що матриця – це також певна гармонія категорій у їх взаєморозташуванні та зв'язках, котра досягається багатоспрямованим взаємоузгодженням, коли одна і та ж категорія входить до різних комбінацій (організованостей), що мають таксономічну будову. Це означає, що вона є таксономічною, тобто виявляє позначення і логічні умови виокремлення даного рівня ієрархії чи рангу організації системи, що обумовлює її широке концептуальне використання. Тому за системою таксономічних категорій перебуває та чи інша група поіменованих об'єктів – таксонів, що являють собою такі набори останніх, які пов'язані між собою певною спільністю властивостей та ознак за критеріями походження, будови, складу, форми, функцій тощо. Причому кожен таксон посідає єдине унікальне місце в усій їх організованості, характеризуючи конкретну сукупність об'єктів (природи, опису, мови тощо). Тоді як оптимальна система таксономічних категорій дає повне описання реальності з погляду її ієрархічної будови, пояснює не конкретні об'єкти класифікації, а способи їх побудови, логічні принципи вирішення завдань типологізації. Звідси зрозуміло, чому сьогодні й особливо в майбутньому роль типологічного методу з його одним з головних інструментів – таксономічними категоріями, має тенденцію до зростання в усіх сегментах сучасних науки і філософії.

Кватерність, як відомо, К.Г. Юнг розумів як універсальний архетип, логічну передумову будь-якого цілісного судження, що має структуру «3+1», у котрій один з елементів займає особливе положення, характеризується іншою природою. Він, доповнюючи базові, робить їх чимось єдиним,

символізуючи Універсум. Виникнення п'ятого елемента в досвіді методологування у сфері соціальної роботи не випадкове, якщо взяти до уваги співпадіння центрів двох покладених один на одного символів – круга і квадрата. Тоді формула довершеної думки-комунікації набуде вигляду « $3+1=1$ », в якій друга одиниця – це той п'ятий елемент, що іменує, тобто приписує ім'я усвідомленій мислесхемі у розумінні О.Ф. Лосєва [46] і в такий спосіб знімає попередні ступені розвитку мислення-методологування у витлумаченні Г. Гегеля [7–8], тобто знищує їх за формою чи організацією і водночас зберігає у трансформованому вигляді увесь зміст попереднього руху-поступу зрілої діяльності думки. Так виникає ідея мислесхеми як базового матеріалу-засобу, своєрідної окремої цеглинки у системі організації професійного методологування. На відміну від будь-якої іншої схеми, остання ні реально, ані потенційно не має аналога в об'єктивній реальності, а стосується світу ідей, ідеальних сутностей, дійсність яких є невидимою, нематеріальною, проте апріорі наявною.

Іншими словами, мислесхема із чотирьох-п'яти внутрішньо збалансованих категорій чи понять упорядковує хаотичне знання, отримане незалежно від досвіду, шляхом самоспричинення внутрішньої активності як людської здатності здійснювати не лише досвідне, а й позадосвідне пізнання, котре І. Кант й називає апріорним [33–34]. Видатний філософ вважає апріорними ті знання, що, безумовно, не залежать від досвіду загалом, а не від того чи іншого конкретного досвіду. В нашому розумінні обстоювані типологічні мислесхеми – це головню, в термінології І. Канта, «чисті апріорні знання», тобто або ті, до яких зовсім не домішується щось емпіричне, або такі, що характеризуються всезагальністю та необхідністю (передусім це ідеї, закони, принципи, постулати, категорії, поняття). І якщо ці апріорні, всезагальні й необхідні знання, – пише І. Кант, – не можна отримати емпіричним шляхом, тому що вони формулюються якимось іншим – додосвідним чи позадосвідним чином [59, с. 55], то в нашому досвіді невизначена логіко-методологічна процедура «якимось чином» набуває ознак

окремої версії типологічного методу, який, зреалізовуючи вимоги або принципи кватерності (формула «3+1»), або принципу квінтетності («3+1=1»), актуалізує процеси апіорного пізнання, а відтак і процедури колективної та індивідуальної МД у широкому контексті ПМ – від створення мислесхем ідеальних об'єктів та сутностей до побудови їх категорійних матриць, поліпредметних теоретичних моделей та методологічних план-карт дослідження [див. 10; 12; 13; 15; 16; 18; 50; 51; 70; 71; 79 та ін.]. Тут А.В. Фурман зауважує, що зазначені апіорні знання є такими лише за формою, а свій зміст вони, хоча й неявно, завжди черпають із досвіду; тому, скажімо, мислесхеми – це, безумовно, штучно-ідеальні конструкти, проте такі, котрі фіксують тотальну зв'язність та певну впорядкованість хаотично розсіяного вітакультурного досвіду, його різноманітну знаннєву презентацію.

Для прикладу наведемо кілька мислесхем, що створені переважно у контексті утвердження вітакультурної методології. Так, перша (рис. 2.3) є засадничою, оскільки розглядає програми поведінки, діяльності, спілкування і вчинення у ролі складових-носіїв культури та їх універсальних формовиявів і поіменована нами як «методологічний квадрат», що може бути описаний формулою «3+1=1»: «поведінка • діяльність • спілкування + вчинок = культура». Фактично отримуємо типологію історично змінних надбіологічних програм людської життєактивності, що сукупно є умовою збереження, відтворення, розвитку і самоорганізації соціального життя в усіх його основних проявах, існує як складна сфера інформаційних потоків та семіотичних систем, постійно збагачує обсяги групового, етнонаціонального та загальнолюдського досвідів, нарешті історично формує світоглядні універсалії, які у своєму щепленні задають цілісний узагальнений образ людського світу, завдяки чому особа певної культури оцінює, осмислює, переживає і творить своє довкілля, воєдино зводячи всі явища дійсності [див. детально 15; 30; 62; 75; 83].

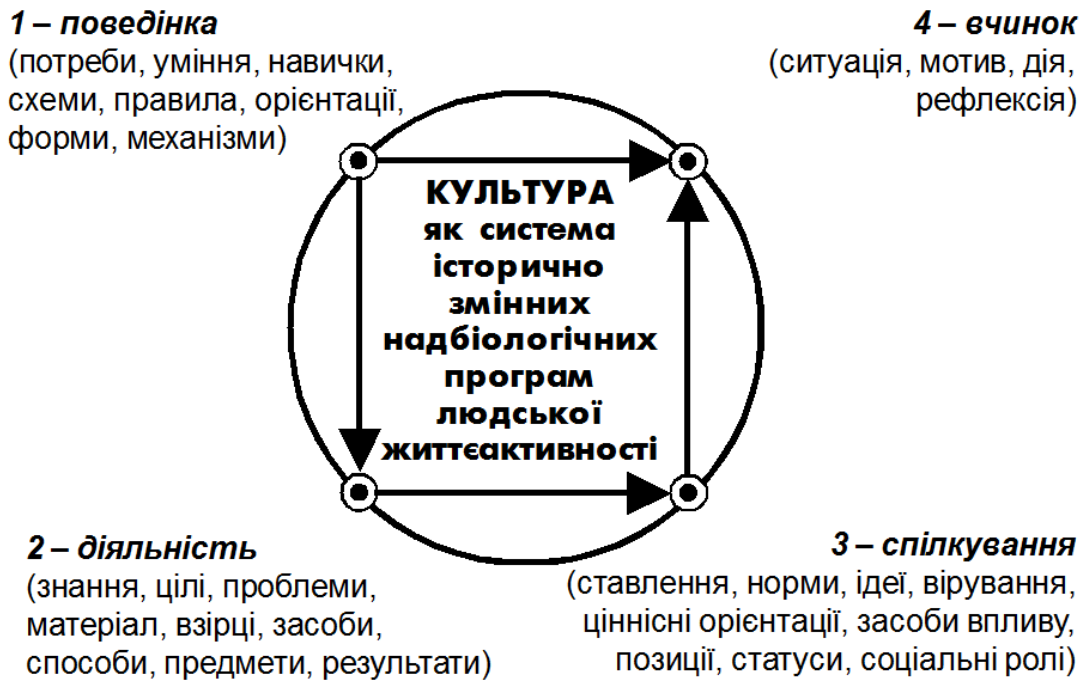

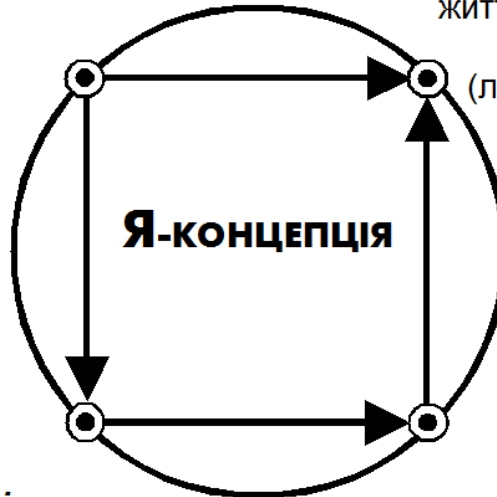
Рис. 2.3. “Методологічний квадрат” основних складових-носіїв культури – програми поведінки, діяльності, спілкування, вчинення (за А.В. Фурманом)

Друга мислесхема, навпаки, стосується не соціумної глобалістики, а психодуховного світу людини, точніше впорядкування структури одного з найбільш утаємничених явищ її самосвідомості – Я-концепції, оригінальні моделі котрої створені О.Є. Фурман (Гуменюк) [16; 87]. Сутнісно вона інтегрує чотири складові, що описуються тією ж формулою-схемою: «когнітивна • емоційно-оцінкова • поведінкова + спонтанно-креативна = Я-концепція» (рис. 2.4), й теоретико-методологічно повно виконує функції ідеалізованої моделі як універсального засобу типологізації. Вочевидь ця мислесхема, з одного боку, ілюструє аналітичне розмежування формальної цілісності сучасного психологічного знання про цю центральну ланку самосвідомості, з іншого – уможливорює наступний концептуальний синтез її найбільш стійких складових, обґрунтовуючи їх внутрішні зв'язки і взаємозалежності як цілісності особливого психодуховного змісту. Власне у цьому випадку можна говорити про типологізацію ідеалізованого

концептуального світу Я людини у формі її засадничих еталонних утворень самосвідомості – Я-образу, Я-ставлення, Я-вчинку, Я-духовного. Саме ці теоретичні конструкти центрують на собі всі інші складові, компоненти і параметри методологічної план-карти дослідження інноваційно-психологічного клімату модульно-розвивальної освіти (за О.Є. Фурман (Гуменюк) [13; 18; 84; 95]).

1 – когнітивна складова – Я-образ: характеризує зміст уявлень індивіда про себе як суб'єкта поведінки, діяльності, спілкування

4 – спонтанно-креативна складова – Я-духовне: пізнання людиною самої себе шляхом внутрішнього осягнення та універсального прийняття сенсу життя й самотворення нею психодуховних форм (любові, віри, милосердя та ін.)

2 – емоційно-оцінкова складова – Я-ставлення: відображає ставлення до себе в цілому чи до окремих сторін своєї особистості і виявляється у системі самооцінок

3 – поведінкова складова – Я-вчинок: психоформа розкриття, творення і самореалізації людини як індивідуальності себе у світі

Рис. 2.4. Структура Я-концепції людини в оргдіяльнісному контексті її життєреалізування (за О.Є. Фурман (Гуменюк))

2.2. Взаємозв'язок історичних етапів соціального філософування із типами наукової реальності

Як зазначає проф. А.В. Фурман, приклад наступної мислешхеми є більш ніж навчальним як для науковця-початківця, так і будь-якого визнаного лідера дослідницького олімпу, адже стосується самої науки як окремої сфери суспільного виробництва об'єктивно нового знання, насамперед у формі законів і теорій, та особливого виду професійної пізнавальної діяльності. В.С. Стьопін обґрунтовує у розвитку науки, починаючи із XVII століття, три основних типи раціональності – класичну, некласичну і постнекласичну [64–65], а В.С. Кемеров – етапи і типи філософствування – класичне, некласичне і посткласичне [42]. М.С. Гусельцева [20–21] і П.А. М'ясоїд [48; 52] досліджують концептуальні інваріанти утвердження трьох типів раціональності у психології.

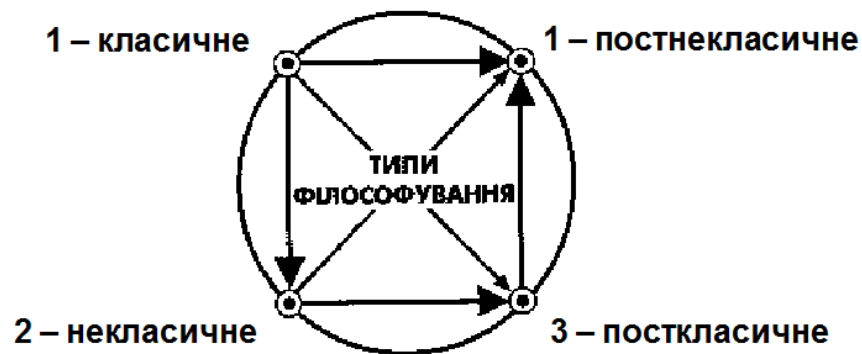

Рис. 2.5. Типологія основних історичних етапів філософування, заснованих на типах наукової раціональності

Критичний аналіз цих та інших напрацювань указує на те, що насправді можна розмежувати та концептуально синтезувати щонайменше чотири типи філософування й відповідні їм типи наукової раціональності (рис. 2.4). Методологічна рефлексія актуалізованого інтелектуального матеріалу дала змогу окреслити їх сутнісне логіко-змістове наповнення:

1 – класичне філософування: традиційний тип мислення і роздумовування, за якою пізнавальний суб'єкт дистанційований від об'єкта пізнання, немов з боку пізнає світ; умовою об'єктивного істинного знання є елімінація з пояснення та опису всього, що стосується суб'єкта і засобів діяльності; обов'язково передбачає наявність системи взірців, що визначають співмірність і розуміння основних аспектів і сфер буття – природи, суспільства, життя людей, їх діяльності, пізнання, мислення; обстоює відповідний режим реалізації взірців – їх дефункціонування, розповсюдження, закріплення в конкретних формах духовної, теоретичної, практичної діяльності людей; своєрідною вершиною такого філософування у контексті наукового пізнання є логіка, що забезпечує класифікації, узагальнення, редукції, процедури зіставлення та вимірювання;

2 – некласичне філософування: етап і тип мислення, дії, розмірковування, пов'язаний з критичною реакцією на класичні взірці, з кризою класики щодо неспівмірності абстрактного суб'єкта пізнання як конкретним індивідам, так і еволюції природи; з пошуком ресурсів інтенсивної діяльності в усіх сферах практики та розширенням зони формовияву людської суб'єктивності; звідси обґрунтування ідеї відносності об'єкта до засобів та операцій діяльності; відмова від класичного онтологізму й усвідомлення залежності наукових фактів від конкретних ситуацій та методів їх отримання; водночас експлікація останніх є умовою отримання істинних знань про об'єкт, коли, скажімо, типовим взірцем аналізованої раціональності проголошується квантово-релятивістська фізика;

3 – посткласичне філософування: етап і тип мислення та розмірковування, коли спосіб буття об'єкта чи об'єктів є важливим фактором побудови моделей, що задають формат взаємодії з ним чи ними; і саме ідентичність суб'єкта підтверджується постійно відновлювальною здатністю виробляти і відтворювати моделі такої взаємодії, у т. ч. і на рівні схем саморозвитку людських індивідів; тому тут конструюється нова форма суб'єктності, що обґрунтовує режим функціонування схем-взірців діяльності,

техніку реконструювання об'єктивних ситуацій і форм їх освоєння, що сукупно забезпечують співіснування соціальних систем (політичних, економічних та ін.) та їх співбуття із системами природними; це філософування впирається у проблему своєрідного синтезу метафізичних реконструкцій і повсякденного досвіду людей;

4 – постнекласичне філософування: тип мислення, раціо та розмірковування, що максимально розширює поле досліджуваних об'єктів шляхом співвіднесення знань про складні, історично розвиткові системи, у т. ч. й людину, не лише із засобами, а й ціннісно-цільовими структурами діяльності, передбачаючи експлікацію внутрішньонаукових вартостей та їх зіставлення із соціальними цілями і цінностями; ось чому до таких об'єктив-систем належать сучасні біотехнології, екосистеми і біосфера в цілому, складні синергетичні системи, взаємодія з якими перетворює саме людське діяння в компонент рекурсивної мультисистеми [див. 96, 195-196].

Найголовніше те, що історична з'ява кожного нового типу філософування не усуває попереднього, хоча й обмежує поле його дії нормативно, засобово та функціонально, себто методологічно, конкретизуючи конструктивний формат його професійного використання. Своєрідними віхами, або рубіконами між першим і другим аналізованими типами є перехід від повної суверенності розуму в осягненні абсолютної об'єктивної істини до усвідомлення залежності наукових фактів від конкретних ситуацій і методів їх отримання, між другим і третім – від ситуативно-методичного спричинення теоретичних знань до суб'єкт-психологічної залежності розуміння та інтерпретації об'єктів пізнання, нарешті, між третім і четвертим – від суб'єктивної режимності функціонування взірців діяльності як норм з їх функціями регуляторів спів- і самозміни діяльних суб'єктів пізнання до дослідження складних, відкритих, рекурсивних систем-об'єктів у контексті домінування ціннісно-цільових канонів людської діяльності.

Філософування :

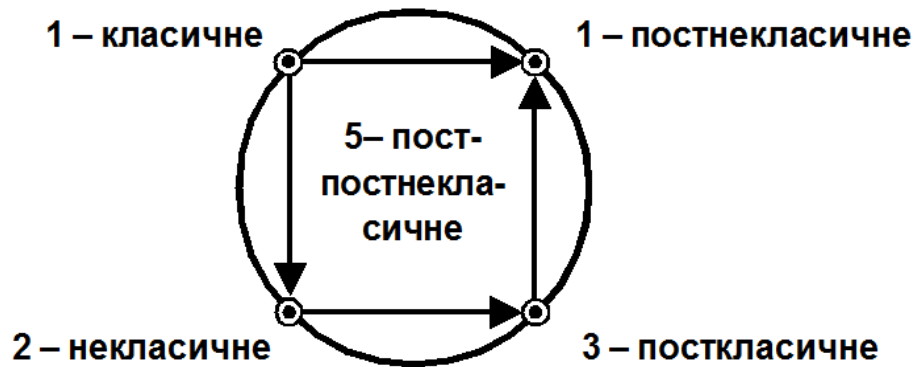

Рис. 2.6. Типологія основних історичних етапів філософування, заснованих на типах наукової раціональності (друга версія)

Однак четвертинна мислесхема (див. рис. 2.5), яка здебільшого є третинною (В.С. Стьопін, М.С. Гусельцева, П.А. М'ясоїд та ін.), перетворюється на п'ятеричну (рис. 2.6), якщо взяти до уваги ескізне постання контурів пост-постмодернізму, що обстоює квазіуніверсалізм як набір інноваційних паростків імовірної культурно-наукової традиції майбутнього (А.В. Фурман [72, с. 34–44], В.О. Янчук [94, с. 33–41] та ін.). Певним підтвердженням сказаного також є встановлений З.С. Карпенко взаємозв'язок основних історичних модифікацій детермінізму в психологічній персонології з провідними типами раціональності та різними методологічними настановленнями», що охоплює історичну послідовність домінування п'яти епістемологічних схем-моделей філософування від докласичної (міфологічної) раціональності, що характеризувала допарадигмальний стан розвитку психології і панування методологічного монізму та символічного детермінізму, до універсальної (пост-постнекласичної), для якої притаманні інтегративні парадигмальність, методологічний монізм, акаузальний, телеологічний, синхроністичний холархічний детермінізм [36, с. 426, 461–462]. (Звісно, тут потрібно

здійснити окрему методологічну роботу як з логіко-семантичного узгодження використовуваних різними дослідниками понять і категорій, так і з обґрунтування засновків, процедурних умов та засобів епістемологічно зорієнтованої типологізації.)

Очевидно, що кожний наступний перехід від одного типу філософування до іншого визначається нарощуванням критеріальних умов і змістових характеристик, їх більш повним, а відтак і все більш вишуканим набором. Це відповідає структурі типологічного методу як основоположній формі осмислення і реалізації типологічного підходу. Окрім цього важливого моменту, спеціально вкажемо на культурно-історичне спричинення й відтак на відносність будь-яких особистих методологічних настановлень щодо числосимволічного оприявлення (об'єктивування) самовідрефлексованих філософом чи науковцем гносеологічних засад власної пізнавальної творчості, а в її лоні й на змінність вибору пріоритетних форм, способів, засобів та інструментів методологування. І на цьому фактично акцентує увагу Зіновія Карпенко у своєму проникливому рефлексуванні непересічної вагомості останніх. «Порівняння методологічних уподобань», заснованих на п'ятеричній феноменологічній установці, – пише відома українська дослідниця, – з червертинною установкою аж ніяк не свідчить про «вищість» першої і «нижчість» другої... в наукових психологічних джерелах можна зустріти різні числосимволічні орієнтації розуму: від монізму (одиниці) до різних форм плюралізму та організованих цілісностей молярних одиниць (холонів, психофракталів, смислових утворень – числа 7, 9, 12 та ін.). Справа не в простому кількісному нарощенні елементів, рівнів, аспектів як одиниць аналізу, а в їх функціональній придатності як методологічних засобів опису, розуміння, пояснення, прогнозування і практичного впливу на досліджувану реальність» [36, с. 424].

Наступна мислєсхема, на думку А.В. Фурмана, вдало типологізує теоретичні конструкти, якими повинна послуговуватися сучасна методологія як окремий – непересічний і водночас надскладний – світ [див. 79]

рефлексивно організованих форм мислення, діяльності і професійного методологування у глобально-системному контексті культури (рис. 2.7). У концептуальному форматі наукової школи А.В. Фурмана вона знову ж таки визначається п'ятикомпонентною формулою-схемою: «метод • методологема • методика + методологування = методологія». І це вкотре підтверджує той науковий факт, що в реальному соціальному житті категорії культури постають як схематизми, тобто зовні задані взірці-засоби дії, поведінки, діяльності, спілкування, вчинення. Але якщо перший, третій і п'ятий терміни мають хоча й не усталене, але все ж більш-менш визначене поле вжитку, то другий використовується вкрай рідко, а четвертий введений та змістовно обґрунтований нами зовсім недавно [73; 78].

Рис. 2.7. Місце методологування у сфері методології як унікальної складової культури (за А.В. Фурманом) [див. __, с. 200]

А.В. Фурман зазначає, що подібно до того, яку роль у розробці гетерологічної концепції соціально-філософського дискурсу відіграють соцієми як розрізнявальні сингулярності – форми вияву та існування подій [44], так у системі профметодологування методологема є своєрідним маркером тієї чи іншої методологічної позиції. Вона, будучи виголошена в науковому спорі чи колективній мислєдїяльності, дає змогу розмежовувати періоди, етапи і навіть акти методологічної роботи у конкретному просторі і часі, тобто уможлиблює рефлексивне маркування руху-поступу поліпроблематизованого методологічного мислення. Звідси очевидно, що методологеми повинні досліджуватися як множини, спричинені багатоманіттям принципів, підходів, методів і способів постановки, осмислення, розв'язання і зліквідування системних проблем і проблемних ситуацій. Методологеми як багатовимірні одиниці-лінії профметодологування і філософування загалом парадигмально й інформаційно конкурують між собою, почасти міняються пріоритетами як культурні і суто епістемні надбання людства й одночасно утворюють окремі логіко-семантичні поля та цілі напрями чи школи теоретизувань.

Отже, типологізаційний потенціал чотири- та п'ятикомпонентних мислєсхем як необхідного базового інструменту методологічної роботи важко переоцінити: у системі професійного методологування вони відіграють роль ключового мисленнєвого засобу, який забезпечує розуміння складних явищ у їх структурній самодостатності, у становленні, функціонуванні, самоорганізації. До того ж вони у своїй побудові поєднують дві фундаментальні процедури типологізації – аналітичне розчленування формальної цілісності знання і концептуальний синтез його визначальних складових, зв'язків, утворюючи у такий спосіб їх логіко-змістову завершеність. А тому здебільшого вони виконують функції ідеалізованої моделі як універсального знаряддя типологічного дослідження. У них, крім того, зосереджений постмодерновий аспект мінливості, на що вказує учениця А.В. Фурмана Ю.Я. Мединська [49]. Йдеться, власне, про незавершену

циклічність, присутню в мислесхемах, що вимагає адекватного – нелінійного та ритмоциклічного – оперування ними під час наукових пошуків. «Замкнута на собі структура мислесхеми, – аргументує свою позицію дослідниця, – передбачає розмитість ієрархічних співвідношень між концептами, дозволяє здійснювати постійний теоретичний рух між поняттями, досліджувати різноманітні варіації їхнього взаємного переплетення, переходів та детермінацій. Оперуючи мислесхемою, дослідник може чітко не визначати ні її початок, ні кінець: кожне попереднє поняття породжує наступне, положення, вибране у ролі первинного, у певний момент циклу перетворюється на вторинне, котре, своєю чергою, започатковує наступний етап дослідження. Так, рухаючись між поняттями, повертаючись до вихідного концепту як до результуючого, але уже на якісно новому рівні, дослідник реалізує безконечний цикл наукового пошуку, далекого від проголошення остаточних істин» [Там само, с. 50].

Мовою символів мислесхема зображує землю (квадрат), що огорнута небом (круг) у їх вищому, гармонійному синтезі. Тут квадрат символізує чотири Елементи або стихії, з яких складається Всесвіт (земля, вогонь, повітря, вода), стихію явищ і матеріальну буття, а його повний коловий поворот відновлює вихідну простоту і ясність всього наявного. Так утворюється «круговина квадрата», за якою приховане прагнення досягнути збалансованої єдності в матеріальному світі і духовному житті, а відтак намагання піднятися вище відмінностей, перепон, марнувань. У цьому зв'язку Платон зауважує, що «три є числом, яке стосується ідеї, а чотири – це число, яке пов'язане з її утіленням». Водночас круг у символі мислесхеми, маючи певний зв'язок із числом десять і символізуючи повернення від множинності до єдності, слугує позначенням неба і досконалості, а в окремих випадках і вічності. На думку К.Г. Юнга, квадрат, відповідаючи найменшому із складових чисел і множників, символізує розузгоджений стан людини, котра не досягнула внутрішньої досконалості, тоді як круг співмірний цьому підсумковому стану Єдності, Гармонії. Отож уявлення про зв'язок між

кругом і квадратом досить поширені у світі універсальних і духовних форм, що дало підстави тому ж К.Г. Юнгу сформулювати своєрідний, архетипно зумовлений, принцип – кватерності або четвертинності (див. попереду), доповнений проте п'ятим елементом. Зокрема, видатний мислитель побудував дві базових моделі – засадничих функцій людської психіки та основоположних архетипів як найважливіших психологічних елементів людського буття (рис. 2.8). Перша визначає чотири засадничих функції психіки, три з яких є свідомими, а четверта – несвідомою чи пригніченою. До того ж їх розташування та співвідношення у кожної особистості різне і, найцікавіше, що всі вони організовані навколо сутнісного, себто п'ятого, компонента – трансценденції (духу). У зв'язку з цим З.С. Карпенко слушно зауважує, що сам К. Юнг говорить «про п'яту, трансцендентну функцію, яка не є окремим різновидом психічної орієнтації, а являє собою посередницьку основу, «міст» для об'єднання протилежних функцій, одна з яких – свідома (домінує), а друга – витіснена у підсвідомість (опозиційна). В результаті з'єднання полярних протилежностей оживає спільний архаїчний корінь, первісна ментальність, з якої беруть початок всі диференційовані функції» [36, с. 423]. Тому українська дослідниця обстоює «ідею п'ятерності як базову психоментальну матрицю психологічного методологування» [Там само].

Однак у досвіді методологування А.В. Фурмана п'ятий елемент не завжди виконує посередницьку чи об'єднавчу роль. Він часто лише поіменовує, називає (себто забезпечує епістемологічну визначеність окремої ситуації пізнання) ту феноменологію, котра оприявнюється на безкрайому полі людського буття і вивчається із конкретно-наукових, міждисциплінарних чи метапарадигмальних позицій. Яскравим прикладом тут є ґрунтовне дослідження О.Є. Фурман, об'єкт якого становить інноваційно-психологічний клімат загальноосвітнього закладу, а предмет – його психологічні параметри (психологічний вплив, полімотивація, освітнє спілкування), що у взаємодоповненні спричинюють розвиток позитивно-гармонійної Я-концепції учасників навчальної взаємодії [12; 18; 95].

Дослідниця зазначає, що виокремлені чотири базові параметри названого клімату перегукуються із принципом кватерності, оскільки ППК як п'ята узагальнювальна психосоціальна даність хоча й утримує певний ноуменальний матеріал, усе ж сутнісно не належить до сфери трансцендентного. Вочевидь цей різновид клімату стосується вчинково організованої реальності й тому в ньому переважає психофеноменологічний зміст, що й уперше отримує назву «інноваційно-психологічний клімат».

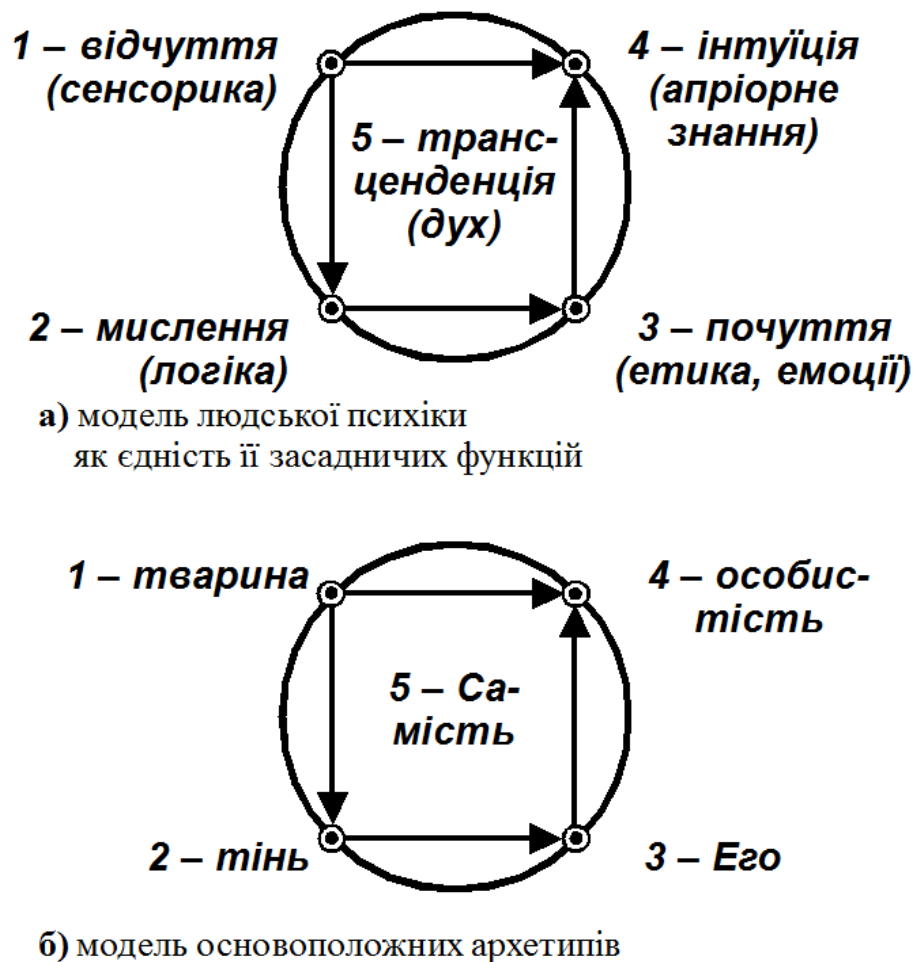

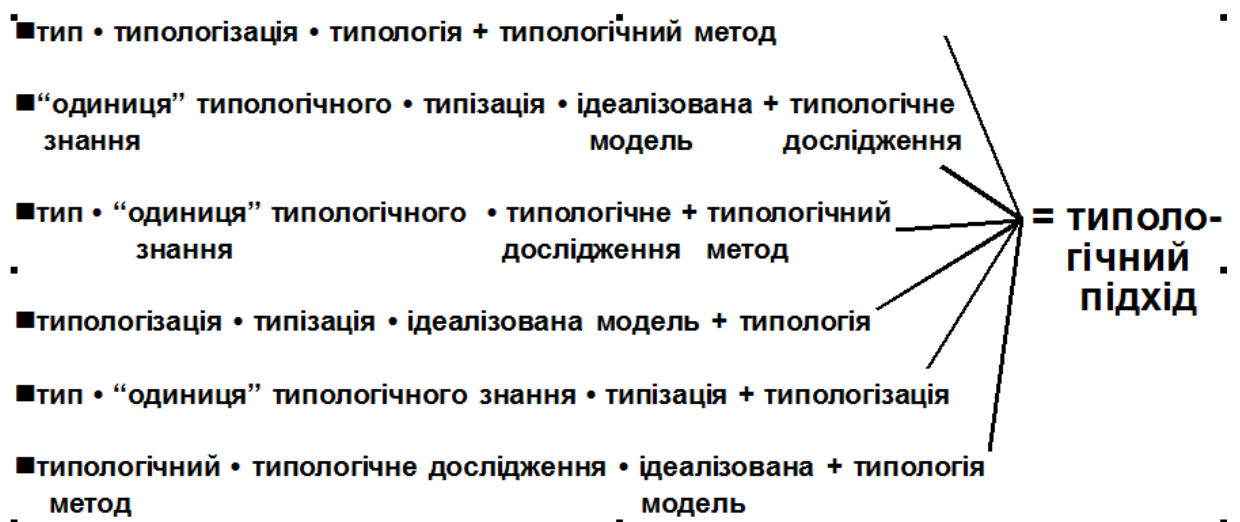
Рис. 2.8. Реалізація вимог принципу кватерності у системі науково-психологічного пізнання К.Г. Юнга (за О.Є. Фурман) [69, с. 203]

Друга мислесхема (б) фіксує найважливіші архетипи як всезагальні, апріорні, психічні і поведінкові програми, котрі відображають суть, форму і спосіб зв'язку спадкових несвідомих першообразів і структур психіки, що переходять від покоління до покоління, формуються довкола Самості чи «Бога всередині», забезпечують підґрунтя поведінки, структурування особистості, світобачення, внутрішню єдність культури і взаєморозуміння [91; 96]. Тут п'ятий елемент виконує дещо іншу методологічну функцію – центру, ядра, осереддя, вершини постання людини як особистості та індивідуальності (звідси і як самодостатнього носія свідомості й самосвідомості), тобто тієї ланки, котра характеризує якість та рівень її буттєвої присутності у світі й цього світу у її індивідуальному всесвіті Я. Гіпотетично очевидно, що як принцип кватерності (четверинності), так і квінтетності (п'ятерності) має декілька інваріантних версій, що потребує окремого дослідження. Наразі зауважимо, що за символікою числа п'ять перебуває людина, здоров'я і любов, а також квінтесенція, котра діє на матерію. Крім зазначених інваріантів, це число містить у собі чотири кінцівки тіла плюс голову, котра їх контролює, чотири пальці плюс великий палець, чотири сторони світу разом із центром та ін.

Евристичні можливості типологічного підходу у сфері методології природно не обмежуються мислесхемами як найнеобхіднішим інструментом типологізації. І це точно підтверджують обґрунтовані нами як типологія методологічних модулів, що має багатопараметричне підґрунтя, так і робоча схема модульно-розвивального оргпростору профметодологування, що інтегрує пояси (за Г.П. Щедровицьким) та процеси миследіяльності і відкриті нами періоди повного функціонального циклу локалізовано-рефлексивного культуротворення – наукових засобів і соціальних норм, ціннісних та духовних форм людської життєдіяльності [73, с. 52–63]. Відтепер методологічна діяльність, образно кажучи, виходить за межі «методологічного інкубатора», що висиджує у форматі СМД-підходу й за допомогою схем миследіяльності [90] та організації миследіяльності [26] нові

мисленнєві об'єкти і процедури практичної проблематизації та нові розв'язки системних проблем у різних сегментах суспільного життя.

Аналітико-синтетичний матеріал А.В. Фурмана, викладений у його праці «Ідея і зміст професійного методологування», в рефлексивній проекції на засоби проблемно-модульної дослідяльності (розмежування концептів видимого та невидимого освітніх процесів, відшукування методу вітакультурного обґрунтування, побудова двоїстої мислєсхеми, що фіксує площини типологізованого формального та змістового знання і т. ін.) [50; 73] дозволили в сукупності створити структурну мислєсхему типологічного підходу як логіко-методологічної системи змістових та формальних вимірів професійного методологування (рис. 2.9). Вона вперше у двоплощинній посферній організаційності знань презентує взаємозалежну систему категорій і понять, зв'язки між якими можуть бути проаналізовані щонайменше у шести четвертинних комбінаціях:

Ескізно методологічна картина типологічного підходу є такою. Тип як базовий мисленнєвих конструкт – це сукупність ознак або параметрів, що утворює внутрішньо стійке ядро взаємозалежностей й у цьому вигляді утверджується у ролі конкретної «одиниці» типологічного знання, тобто найелементарнішої засадничої формопобудови, котра відображає глибинний зміст взаємоузгоджених критеріальних ознак певного класу однорідних

об'єктів. Тип, крім того, – особлива таксономічна категорія, що опосередковує відношення між двома іншими – «рід» і «вид»: з допомогою першого охоплює генетичну єдність знань, виявляючи всередині роду його унікальну структуру, а з допомогою другого рубрикує та окремішньо описує скільки завгодно велику, різнопорядкову множинність елементів цього знання, скорочуючи до мінімуму видове різномайття і перетворюючи невизначену множинність у цілком визначену, зрозумілу [54, с. 466]. Відтак єдність знань у змістово-формальних межах типу внутрішньо розмежована, а їх множинність – мінімальна, що відкриває нові перспективи поліпредметного та поліконцептуального використання цих знань.

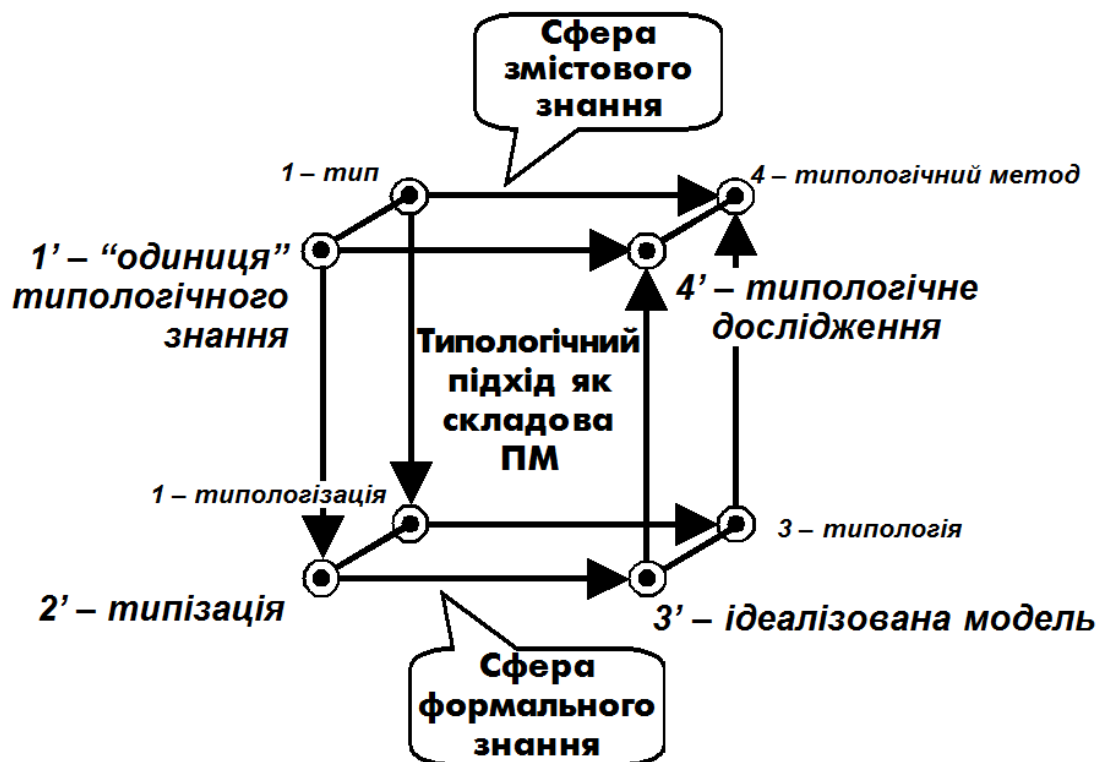

Рис. 2.9. Типологічний підхід як логіко-методологічна система змістових і формальних вимірів професійного методологування (за А.В. Фурманом) [69, с. 206]

Однак, як зазначає А.В. Фурман, останні реалізуються лише у процесі забезпечення умов центральної логіко-методологічної процедури пошуку і виявлення того мінімуму сутнісних ознак, характеристик чи параметрів, без яких досліджуване складне явище не може ні функціонувати, ані розвиватися, – процедури типологізації. Її процесно-підсумковий успіх залежить від повноти виконання чотирьох основних умов. Щонайперше це стосується особистого задіяння до наукової творчості пізнавального суб'єкта, котрий, здійснюючи методологічну роботу «фундатора» і «представника», має змогу мислєдїяльно увійти всередину досліджуваної сфери та добудувати чи вдосконалити її до рівня цілісності. Задля цього, власне, й виробляється ідеалізована модель як універсальне знаряддя уможливлення всіх типологічних процедур. Тоді проблематизоване дослідницьке поле трансформується під різноманітними кутами зору, у різних теоретичних проєкціях й у всіх можливих напрямках, зіставляючи кожен раз ці процедури з емпіричним матеріалом і самою дійсністю. Так у напруженій мислєдїяльності, сумнівах і переконаннях, запереченнях і схваленнях, діях помилкових та істинних, ситуативних прорахунках і відкриттях й народжується типологія. Вона – результат типологізації, що взятий разом із процесом та засобами, які спричинили його, а тому істотно змінює загальну картину досліджуваної сфери – внутрішньо диференціює її, висвітлюючи загальне знаннєве тло і типи як вузлові утворення змісту. Проте методологічно зріла типологія не лише організує наукове знання, а й упорядковує людське буття, гармонізує його зовнішні і внутрішні, матеріальні та ідеальні, раціональні та духовні формовияви.

Водночас створення типологій потребує особливих засобів типологування, серед набору котрих виняткове місце належить мислєсхемам як взірцям чи ідеалізованим знаряддям для зіставлення знаннєвого фону з проблематизованим засадничим змістом, аналітичним розмежуванням формальної цілісності знань і наступним концептуальним синтезом їх найбільш стійких складових та внутрішніх зв'язків у змістовну єдність

нового системного порядку. З іншого боку, творче продукування різноманітно варіативних за формою, але сутнісно однакових за структурно-функціональним наповненням, типологій неможливе без організації типологічного дослідження і поза типологічним методом як центральною ланкою цілеспрямованого осмислення і реалізації самого артикульованого тут підходу. Найважливіші риси цього методу (генералізаційний принцип, алгоритмічність, спрямованість) сьогодні тенденційно центруються довкола ідеї проектування, котра надає всезагального ідеального змісту конструктивним зусиллям людей удосконалити світ, суспільство і самих себе, попутно стимулюючи пошук оптимальних пізнавальних процедур, гармонійного поєднання типів і різнопредметних знань загалом.

Перехід на проєктивний рівень методологічно збагаченої професійної діяльності свідчить про утвердження типізації, котра є концептуальним завершенням типологічного підходу і водночас початком практичної реконструкції реального світу. В миследіяльнісному діапазоні між ними й відбувається організоване пошукування значущості будь-яких людських дій і відношень, усвідомлення доленосних наслідків усіляких соціальних змін, нездоланності ретроспектив минулого, невизначеності перспектив майбутнього і трагічності небуття в контексті вічності. У підсумку ці аксіологічні орієнтири (добро, вагомість, корисність, цінність, оцінка, смисл і сенс) довершують оформлення новостворених образів «типового», закріплюючи та об'єктивуючи у соціально-культурному досвіді людства різні форми-типізації (тиражування, стандартизація, конструювання), що постійно змінюють саму квінтальну дійсність.

У філософському словнику типізація визначається як «процес відбору і систематизації найістотнішого, закономірного, соціально значущого як у людських характерах, так і в соціальних обставинах, що їх зумовили», а типологія обґрунтовується як «засіб наукової класифікації за допомогою абстрактних теоретичних моделей (типів), у яких фіксуються найважливіші структурні або функціональні особливості досліджуваних об'єктів» [67, с.

693]. З огляду на вищеподані моделі зазначені визначення, по-перше, невиправдано ототожнюють типізацію з типологізацією (остання є більш складною логіко-методологічною процедурою, тому що не зводиться до уможливлення тих чи інших форм практичної реконструкції реального світу – тиражування, стандартизації, схематизації); по-друге, методологічно помилково інтерпретують типологію лише у логіко-змістовому форматі класифікації як наукового методу, тому що насправді класифікування як самобутня дослідницька процедура є окремим випадком, тобто підвидом, типологування, котре здійснюється не за однією, а за сукупністю ознак і передбачає побудову ідеальної моделі, використання специфічних засобів пізнавальної творчості та суб'єктне задіяння самого дослідника у цей багатоканальний процес мислєдіяльності; по-третє, не виявляють евристичного потенціалу типологічного підходу, котрий, хоч і має, як і будь-який інший підхід, далеко не універсальну гносеологічну вагомість, усе ж дає змогу пояснювати окремі предмети і явища, й передусім складні, рекурсивні, з погляду їх істотних сторін, властивостей, ознак, а тому сприяє їх розумінню та адекватному витлумаченню.

2.3. Процедура типологізації та умови її ефективної реалізації в соціальній мислєдіяльності

Актуальність теми дослідження може бути охарактеризована в двох, зв'язаних між собою аспектах: тематичному і власне дослідницькому, причому другий, виходячи з першого, не редукуємо як просту його зреалізацію. Тематично проблема типології в соціальному пізнанні належить наукам, які її практикують. Типологія є одним з найпоширеніших дієвих методів суспільствознавства і різного роду типологічні конструкції і процедури складають свого роду тло багатьох її галузей і сфер.

На цьому загальному фоні виділяються дисципліни, у формуванні і становленні яких типологія відіграє важливу роль, і на матеріалі яких цілком очевидні практичні досягнення у вживанні типологічних процедур. Для таких сфер соціального пізнання, як лінгвістичні, історико-культурні дослідження, археологія, соціологія, типологічні конструкції і процедури є своєрідною візитівкою. Природно, що цим наукам належить пріоритет в методологічному дослідженні типологічної проблеми.

Проте, на сьогоднішній день при великій кількості відповідних робіт практичного, методичного і методологічного характеру, жодна з цих дисциплін дотепер не має загальнозначущого поняття типології «для внутрішнього вжитку», не кажучи вже про міждисциплінарну узгодженість. Сучасна ситуація з типологічною практикою демонструє множинність і різноманітність спеціально-наукових, парадигмальних (які відносяться до окремих напрямків і шкіл усередині окремих наук) і навіть індивідуально-дослідницьких образів типології, що неймовірно утрудняє завдання співвідношення їх між собою у пошуках універсального розуміння її природи і сутності [27; 36; 41; 48; 49; 65; 69; 94].

У цілому погоджуючись з операційним визначенням типології як методу розчленовування систем об'єктів і їх угруповання, змістовні засновки цих процедур в особі узагальненої, ідеалізованої моделі або типу, різні науки і окремі дослідники розуміють різним чином, залежно від конкретних обставин.

В загальному виді позиції можуть бути зведені до трьох основних підходів: 1) натуралістичне трактування, що ототожнює типи і об'єкти вивчення; 2) трактування типів і типології як суб'єктивного засобу дослідження; 3) визнання за типологією особливої онтології, власної дійсності пізнання. Типологію можна кваліфікувати як певну цілісну систему понять і думок, поєднаних певними логічними ознаками, які постають як логічні правила утворення типів, їх відносин і т. ін.

У літературі спостерігається різнобій у визначенні методологічного ества типології, нечіткість в класифікації її видів, різні інтерпретації і оцінки її гносеологічних цілей, успіхів і прорахунків. До цього можна говорити про принципову неможливість вирішення цієї проблеми зусиллями приватно-наукової методології: «обговорення типологічних проблем як деяких конкретно-наукових проблем не дозволяє з'ясувати їх логічне і філософське значення і зводиться до обговорення специфічних задач даної науки, але не задач самої типології» [51].

Як зазначає А.Ю. Москвітін, у цій ситуації, коли спроби аналізу проблеми «знизу» знаходять свою недостатність, цілком природним виглядає прагнення доповнити і скоректувати дану тему «виглядом згори», тобто аналізом типології, відпрацьованим засобами загальнонаукової філософської методології. Оцінюючи стан типології в соціономічних науках підкреслюється, що існуючі тут труднощі виникають із специфіки самих дисциплін і мають загальнонауковий методологічний характер. Вони пов'язані (перш за все через проблему типу як основної одиниці узагальнення і розчленовування матеріалу) з розумінням ролі загального і одиничного, теоретичного і емпіричного в пізнанні, з його світоглядними питаннями.

Проте, існуючі на сьогодні взірці філософського аналізу типологічної проблематики досі виявлялися не цілком продуктивними, причиною чому є якраз спірне тематичне співвіднесення типології і філософії. Типологія не відноситься до числа внутрішніх, тобто власне філософських проблем, а як один із спеціально-наукових методів пізнання знаходиться в кращому разі на периферії філософсько-гносеологічної проблематики, будучи певним додатком та ілюстрацією більш фундаментальних положень теорії і загальної методології пізнання до конкретних соціогуманітарних досліджень.

Маючи у розпорядженні розроблений категоріальний і методичний арсенал, наукові розробки препарували типологічну проблематику з точки зору таких понять і проблем як «суб'єкт і об'єкт пізнання», «теоретичне і

емпіричне», «аналіз і синтез», «сутність і явище», «загальне, особливе, одиничне» та ін., абстрагуючи наочну специфіку конкретних дисциплін і акцентуючи на універсальні сторони типології. Подібним чином проводилися визначення місця і специфікація типології серед споріднених і суміжних методів і засобів наукового дослідження, таких як класифікація, систематизація, моделювання, ідеалізація та ін. Учені підкреслювали логічну і концептуальну сторону методу, але при цьому часто редукували його власний зміст і значення до інших феноменів пізнання [51].

Основним підсумком робіт такого ґатунку була сукупність абстрактно-загальних визначень типологічного методу, його певна анатомічна модель, лише зовнішнім чином прикладена до живого організму типологічної практики. Остання при цьому ризикувала перетворитися на виключення з тих, що виводяться з неї таким чином правил. Тим часом, як попереджав М. Вебер, «тільки в ході виявлення і вирішення конкретних проблем, а зовсім не завдяки суто гносеологічним і методологічним міркуванням, виникали науки і розроблялися їх методи» [цит. за 51, с. 7]. Подібні дослідження безумовно були необхідні для вивчення типології, але саме як засоби цього вивчення, як «будівельні риштування», потрібні для зведення «будівлі» цілісного уявлення про об'єкт, але не здатні навіть в сукупності своїй замінити його.

Досвід такого методологічного (в традиційному значенні слова) вторгнення філософії в чужі наочно-методичні межі демонструє необхідність уточнення істоти самої методологічності науки і, – в подальший розвиток цього, – виділення або конструювання особливого поля дослідження типології, характер якого дозволяв би застосування засобів філософської методології, але не нівелював би і конкретно-наукову специфіку методу.

Наголосимо на тому, що увага багатьох авторів фокусується на деяких очевидностях типології, тобто на тих, що стали вже звичними способами її розуміння. Деконструкція показує, що термін «типологія» автоматично переводиться як «типологічний метод», з відповідним обмеженням статусу

типології саме рівнем методу і його складових, а вираз «соціальне пізнання» швидше за все поміщає її у фіксовану сферу соціальних, історичних і гуманітарних наук. При цьому багато дійсно істотних аспектів типології або просто випадають з поля уваги, або свідомо виштовхуються за його межі як випадкові і нетипові. Але саме вони дозволяють визначати типологію, її природу і статус в структурі пізнавальної людської діяльності більш фундаментальним чином, ніж це прийнято вважати досі.

Це стає яснішим, якщо уточнити другу частину приведеного формулювання: «соціальне» тут постає не тільки об'єктною характеристикою методу і вказівкою на його узагальнену або конкретно-наукову наочну орієнтованість – типологія як метод пізнання соціальних явищ, але і за суб'єктивним визначенням, імплікацією соціально-діяльної, а не абстрактно-споглядальної, соціологічної, а не суто гносеологічної природи методу – типологія як соціальний спосіб пізнання. А така акцентуація вже виводить типологію за межі сфери суто наукового пізнання і його методів й не дозволяє обмежувати її дослідження рамковими межами традиційних особисто-наукових, загальнонаукових або загально-філософських методологій [51].

На наголошених суперечностях і розривах тематичної розробленості проблема типології актуалізує дослідження не стільки в плані розвитку, коректування або критики вже сформульованих принципів і напрямків аналізу, скільки в плані проблематизації самого характеру дослідження такого феномена, як типологія. Радикалізуючи це твердження, скажімо, що в даному випадку, тема сама по собі, тобто апелюючи до простого факту наявності типології в теорії і практиці соціальної роботи, ще не задає необхідність її дослідження як саме філософсько-методологічного аспекту. Навпаки, це останнє, рефлексуючи дану тему як свою, тобто проблематизуючи її безпосередню даність, власний статус і звичний характер зв'язків між ними, використовує наявні дефініції і того, і іншого, і третього як первинні орієнтири і, головне, – матеріалу для вироблення більш

коректних і евристичних робочих визначень тематики цього магістерського дослідження.

Зовні, це виглядає як перефокусування уваги з прямих на непрямі, з практичних і практично-рефлексивних на методологічні аспекти вивчення діяльності соціального працівника. Але дана обставина повинна бути не просто введена з рівня загально-філософських і загально-соціологічних уявлень про пізнання, але ще й виведена із аналізу самої типологічної проблематики.

Учені припускають принципову типологічність не тільки пізнання, але і людської дійсності загалом. Вторинні форми у власне типологічному відношенні не менше наочні і непосредні, ніж їх передбачувані оригінали. Річ у тому, що загальноприйнятий погляд на типологію (в обох – конкретно-науковій і загально-філософській модифікаціях та безлічі конкретних інтерпретацій) сам є типологічним, тобто апелює до єдиного, а в ідеалі – одному, не завжди явному, але принципово уявленню, що є наявним, про неї і її природі (свого роду «архетипу» типології), яка постала завершеною і слід лише експлікувати із практики, подолавши плюралістичність останньої за допомогою якого-небудь концептуального інваріанта.

Подібну установку, що домінувала в науці XIX століття, визначають саме як «типологічну орієнтацію» [51]. В межах такого «типологічного підходу» всім формоутворенням наукового знання приписується статус реальності, хоча насправді вони є певними одиницями аналізу, що вичленяють за допомогою тих або інших абстракцій і процедур. Засновками цього підходу є визнання існування об'єктивно-розумових пізнавальних структур незалежних від пізнавальної діяльності індивідів. При цьому акцент робився на осмисленні логіко-теоретичних норм взаємозв'язку об'єктивно-розумових утворень. Тож з поля зору взагалі випадали пізнавальна діяльність і процеси комунікації між ученими. Відносно самої типологічної проблематики ця оцінка є актуальною й досі.

Масив публікацій є типологічним як за змістом (тобто реально практикує типологію й ідеально її аналізує), так і за фактом того, що зреалізовується через цю першу обставину відношення до іншої, але перебуває наверху (але не зовні) всіляких конкретних втілень, образу типології або до типології як форми типологічного дослідження. Але ця форма і сам зв'язок між нею і її змістовними корелятами не може бути ані зредукована до них, розчиняючись в конкретно-наукових визначеннях типології, ані гіпостазована як особливий ідеальний зміст, що лише розвертається в емпіричних втіленнях, але суть якого знаходиться і досягається тільки на рівні загально-філософської методології.

У світлі такого суперечливого поєднання (а не його подолання в ту або іншу сторону) змістовної плюралістичності й інтенційної єдності форми сучасної типологічної проблематики, намічаються контури можливого третього шляху її аналізу. Йдеться про філософсько-методологічне дослідження, що демонструє можливість коректного і продуктивного відношення філософії і філософської методології до типології, що не робить замах на компетенцію спеціальних наук, що практикують цей метод, і, в той же час, зреалізовує відому тезу про те, що всяка практика повинна увійти до повного визначення предмета. Переводячи ці теоретичні міркування в практичну площину, позначимо дві значущі для нашого дослідження групи проблем, пов'язані з вивченням типології: 1) визначення сутності, природи і особливостей цього феномена пізнання, специфікація і з'ясування місця типології серед споріднених і споріднених методів і засобів наукового дослідження, таких як класифікація, систематизація, моделювання, ідеалізація і ін.; 2) подолання множинності, різноманітності і мінливості спеціально-наукових, парадигмальних та індивідуально-дослідницьких образів типології, шляхом їх співвідношення і узгодження між собою.

Гіпотетично, в ідеалі деякого завершеного знання про типологію, ці вектори дослідження повинні співпасти в результируючих визначеннях, тим самим взаємно підтвердивши один одного. Така орієнтація неявно присутня в

традиційних підходах, що йдуть від першої групи проблеми до другої. Множинність наявних типологічних конструкцій і процедур, їх неоднорідність і динамізм не є зовнішньою і випадковою щодо істоти самої типології обставиною, але є самовиявленням її дійсної природи. Отже, не зняття, а культивування і розробка є у розумінні типології проблемних сфер і розривів, ухвалення їх як «точки зростання» як самого феномена, так і нашого знання про нього є принциповою вимогою до аналізу типології.

Саме таким концентрованим виразом всієї типологічної проблематики в соціальному пізнанні і можливою точкою вирішення існуючих тут питань є поняття типу. Погоджуючись з тією увагою, яку уділяють йому практикуючі науковці-типологізатори, принципово розвернемо спрямованість нашого інтересу до типу. Евристично плідним буде розгляд його не просто як феномена практичних процедур типології і елемента більш загальних і значущих теоретичних уявлень про неї, а як об'єкта, дослідження якого дозволяє уявити типологічну проблематику в її цілісності і не тільки прояснити або переформулювати вже поставлені питання, але й одержати нові уявлення про типологію і її роль в соціальному пізнанні і соціальній роботі. Такий аналіз не робився досі і дозволяє коректним чином реалізувати методологічні домагання в цій сфері й підняти наявні тут практичні і теоретичні дослідження до рівня цілісної теорії типології.

Ідея «загальної теорії типології» досі так і не одержала наочного здійснення. Проте, вона заслуговує уваги і розробки як засіб: а) узагальнення досягнутих результатів і труднощів в сфері типологічних розробок; б) висунення можливих напрямків і організації подальших досліджень; в) вироблення нових уявлень про типологію як методологічний засіб науки; г) перемикання уваги на ті вимірювання буття, в яких відбувається унікальний процес становлення, як самого буття, так і знання про нього як єдине явище нетривіальних властивостей типології як більш загального соціокультурного феномена людської практики.

Відштовхуючись від проблем типології в соціальному пізнанні і існуючих спроб осмислення, рефлексуючи їх досягнення і недоліки під кутом зору наших інтуїцій, виділимо ряд найактуальніших і принципових питань. Варто обґрунтувати необхідність і можливість дослідження типологічної проблематики в соціальному пізнанні в руслі типологічної теорії як теорії типу. Розробка основних принципів і напрямів її побудови, виділення можливих розділів її змісту і інтерпретація головних з них. Філософсько-методологічні дослідження проблем типології в соціальному пізнанні постають в двох взаємозв'язаних аспектах: 1) розгляд типологічного методу як одного із засобів методології наукового дослідження у сфері соціономічних наук; 2) виділення таких характеристик типології, які свідчать про неї як про особливу організованість людської пізнавальної діяльності, що виходить за межі наукової методології і має більш універсальний і фундаментальний статус.

Реалізація поставлених цілей вимагає узгодження конкретно-наукових і загальнонаукових уявлень про типологію, особисто-наукового і філософсько-методологічного рівнів її дослідження на основі принципів діяльнісного підходу і методологічної концепції Г.П. Щедровицького [90]; обґрунтування типу як поняття ключового як для змістовного аналізу типології, так і для коректної асиміляції існуючих в літературі позицій із типологічної проблематики. Важливим є дослідження поняття «тип» в його співвідношенні із поняттям «клас» в контексті взаємозв'язку змістовних і формально-логічних, концептуальних і операційних, теоретичних і емпіричних характеристик способів отримання і організації знання. Визначення специфіки типології за допомогою аналізу її відмінностей і взаємозв'язків з класифікацією і систематизацією. Дослідження поняття «тип» в його співвідношенні з поняттям «модель» в контексті проблеми цілеспрямованого конструювання об'єкту дослідження і проблеми об'єктивування в соціальному пізнанні загалом. Аналіз та інтерпретація в зв'язку з цим досвіду «ідеальної типології» М. Вебера. Важливим є

визначення типології, її природи і сутності, її власної структури і місця в структурі діяльності дослідника, на основі проведеного аналізу типу і виділених в його ходу характеристик.

Методологічними орієнтиром самої процедури аналізу типологічної проблематики крізь призму поняття типу є принцип сходження від абстрактного до конкретного. У нашому випадку він реалізується за допомогою висунення на підставі загальних теоретичних і методологічних підходів гіпотез щодо типу, організації і реорганізації з їх допомогою наявного типологічного матеріалу, уточнення на його основі початкових припущень, емпіричної екземпліфікації і підтвердження деяких з них, подальшого висунення і появи нових тез. У визначенні характеру конкретного співвідношення теоретичних і методологічних схем з аналізованою типологічною реальністю використовується феноменологічна установка на те, що перші не нав'язуються матеріалу ззовні як готові пояснювальні конструкції, а виявляються в ньому за допомогою процедур, організуючих бачення проблеми дослідником.

Пропонована стратегія дослідження типології заслуговує уваги і може бути прийнята як одна з можливих перспективних ліній розвитку як самої конкретно- і загальнонаукової типологічної проблематики, так і її методологічної рефлексії, що слугуватиме більш ефективній взаємодії між ними.

На підставі зробленого в площині онтологічного контексту порівняльного дослідження встановлено, що при всій близькості понять «тип» і «клас», вони не тотожні і не взаємозамінні, але і не протиставлені один одному. Це – два аспекти і два описи одного пізнавального акту, що упорядковує і систематизує його. Зв'язок цих аспектів є співвідношенням субстанційного і функціонального, концептуально-змістовного і логіко-операційного. При цьому феноменально-очевидним є клас, але сутнісно визначаючим – тип. На відміну від класу, що вичерпується в своєму онтологічному розумінні, тип направляє до інших своїх більш

фундаментальних визначень, але виходять за межі логічної організації типологічного дослідження. Феноменологічний опис типологічної діяльності як єдність первинної типізації, ідеальної типологізації підтверджує тезу про визначаючу роль для організації змістовних і операційних елементів типологічного дослідження.

Дослідженням типу як моделі в контексті гносеологічного відношення об'єкта і суб'єкта ученими встановлено [51], що ця характерна для соціального пізнання форма, на відміну від моделей в класичній науці, є не стільки заступником реального об'єкта. Вона постає ідеально дублюючим його уявленням, тобто встановлює і об'єктивує об'єкт представленням матеріалу.

Висновки до розділу 2

1. Типологічний підхід як логіко-методологічне поєднання змістових і формальних вимірів професійного методологування в теорії і практиці соціальної роботи постає як система взаємоузгоджених категорій, котрим властива своя специфіка, але у єдиному форматі цілісності їх усталених різнорідних зв'язків, таксономічних організованостей, перехідних концептних сутностей і форм, неявних взаємозалежностей та значенневих інтерпретацій. Обґрунтований професором А.В. Фурманом концептуальний смисл кожної із виокремлених категорій у їх логіко-змістовій гармонійності показує довершену картину типологічного підходу, котрий не тотожний методу класифікації, оскільки покликаний розв'язувати більш складні і метасистемні природні та суспільні проблеми.

2. Воднораз його пізнавально-інтерпретаційний потенціал також не можна ідеалізувати. Зокрема, слушно стверджується, що «чистих (ідеальних) типів між реально існуючими речами немає, а є лише змішані типи...», що знижує гносеологічну цінність типологічного способу розуміння. 3

допомогою терміна «конструювальний тип» емпірична реальність ніколи точно не описується. Він активізує не тільки різні рівні конкретно-ситуативного методологування – від аналізу, рефлексії і розуміння до повноцінної методологічної роботи-діяльності, а й відвертає людське життя від хаосу, марноти та неорганізованості, впорядковуючи й урівноважуючи його зовнішні і внутрішні модуси, колективні та індивідуальні формовияви, актуальні і потенційні інтенції-дії, врешті-решт реальний простір і час соціального та особистого самозреалізування кожного і як суб'єкта, і як особистості, і як індивідуальності, і як універсума.

3. У світлі нашого дослідження типологія може бути визначена як складноорганізований феномен пізнання, що зреалізовується на рівні методології наукового дослідження, але побутує в універсальному континуумі людської практики, який містить змістовно-теоретичні, понятійно-категоріальні, логіко-операційні складові, а також взаємодіє з спорідненими і пересічними пізнавальними методами (класифікація, систематизація, ідеалізація та ін.), здійснюючи структурний зв'язок своїх «внутрішніх» і «зовнішніх» компонентів за допомогою типу.

РОЗДІЛ 3

ТИПОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД У ПРАКТИЦІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

3.1. Типологізація ситуацій соціальної допомоги нужденним верствам

Клієнтом соціальної роботи може стати кожний член суспільства. Згідно законодавству людина, котра знаходиться у важкій життєвій ситуації, може отримувати соціальну допомогу у разі, якщо вона звернеться в найближче відділення соціальної служби. Після чого фахівці соціальної установи зобов'язані перевірити відповідність параметрів життєвої ситуації претендента на соціальну допомогу. Результати вивчення суб'єктивних і об'єктивних обставин важкої життєвої ситуації людини дають підставу для реалізації права на допомогу.

У соціальній роботі залежно від рівня її дії існують різні типології клієнтів:

- індивід (бездоглядна дитина; жінка, котра піддалася насильству; особа, котра страждає на алкоголізм; літня людина; інвалід);
- група (сім'я; виробничий колектив; група взаємодопомоги; шкільний клас; студентська група);
- локальне співтовариство (особи, які проживають на загальній території, в одній місцевості; люди однієї національності, спільної культури; особи, поєднані соціально-економічним становищем або важкою життєвою ситуацією).

Кожному клієнту властиві певні характерні особистісні риси, які повинні бути знайдені і задіяні соціальним працівником в процесі роботи. Незалежно від того, чи є клієнтом соціального працівника окрема особа, група, сім'я або більш крупна соціальна структура, їй будуть властиві

особливі потреби, установки, система цінностей, можливості, рівень знань, система віросповідання разом з фізичними характеристиками і накопиченим досвідом, які кожного клієнта роблять істинно унікальним, а ситуацію неповторною. Головною метою соціальної роботи є визначення соціальної проблеми і соціально-психологічного портрета клієнта. І лише потім ситуація потребує знаходження правильних засобів для вирішення його життєвих складнощів.

Типологія клієнта пов'язана також із специфікою його запиту і видом допомоги, яку надає соціальний працівник. Підставою для класифікації клієнтів соціальних служб можуть виступати як об'єктивні так і індивідуально-особистісні критерії і характеристики.

Об'єктивні характеристики клієнта соціальної роботи: соціально-демографічна ознака (пенсіонери, службовці, студенти, безробітні); вік (діти, молодь, люди середнього віку, немолоді, літні); стать (жінки, чоловіки); рівень освіти (середня, вища, вчений ступінь тощо); стан здоров'я (здорові, тимчасово непрацездатні, розумово неповноцінні, інваліди); сімейний стан (одружені, овдовілі, самотні, розлучені); наявність утриманців (діти, наявність непрацездатних осіб під опікою); територіальна ознака (мігранти, біженці, тимчасово переміщені особи з окупованих районів Донбасу, сільські жителі); соціально-професійний статус (працевлаштовані, безробітні, декретниці, домогосподарки); матеріально-економічний стан (малозабезпечені, забезпечені, злидарі).

Індивідуально-особистісні характеристики клієнта соціальної роботи наступні: індивідуально-типологічні властивості (акцентуація характеру, особливості темпераменту, адекватність самооцінки); відношення до життєвих утруднень (агресія, апатія, упокорення, неприйняття, злість, байдужість); наслідки важкої життєвої ситуації (інвалідність, розлучення, девіантна поведінка, безробіття, соціальне сирітство); бажання вирішувати і уміння бачити проблему (заперечення проблеми, саморуйнівна поведінка, активна позиція в рішенні утруднень); можливості виходу з проблемної

ситуації (наявність чи відсутність фінансових можливостей, можливість звернутися до фахівця).

Окрім загальних характеристик клієнта соціальної роботи виділяються і специфічні, що характеризують конкретну особу, соціальну групу або спільноту. Наприклад, при характеристиці життєвих утруднень клієнтів з обмеженими можливостями, крім вказаних об'єктивних і індивідуально-особових характеристик, розглядаються основні категорії їх життєдіяльності, їх здібності до самообслуговування, навчання, трудової діяльності, орієнтації в часі і в просторі. Необхідно відзначити, що на практиці клієнт може одночасно володіти як рядом об'єктивних, так і суб'єктивних характеристик, зі всього різноманіття яких соціальний працівник повинен виділити важливі і малозначні, визначити соціальну проблему клієнта і знайти правильні засоби її вирішення. Так виділяють групи клієнтів за комбінованими критеріями – багатодітні малозабезпечені сім'ї; безпритульні і бездоглядні діти-сироти; самотні малозабезпечені літні люди та ін. Наявність декількох критеріїв уразливості зумовлює особливо скрутне соціальне становище людини і групи. Перелік характеристик, на основі яких соціальний працівник ставить соціальний діагноз клієнту, не може вважатися остаточним, поки фахівець працює з ним. Можливо, в процесі їх взаємодії виявляться факти, які примусять якщо не переглянути, то скоректувати зроблений висновок. Вирішення якої-небудь проблеми може актуалізувати інші проблеми, які були замасковані або відсунули на задній план при вирішенні проблеми, яка спочатку здавалася найактуальнішою.

Типовими ситуаціями в професійній діяльності соціального працівника є знайомство, повторна зустріч з клієнтом, консультування, повсякденне спілкування (наприклад, в стаціонарі), спілкування з оточенням клієнта.

Знайомство з клієнтом може відбутися в стінах установи або будинку у клієнта. Незалежно від того, де відбуватиметься перша зустріч, до неї потрібно підготуватися. У першу чергу, слід намітити питання, які необхідно задати клієнту, і скласти схему бесіди – при дотриманні цієї умови зустріч

буде більш ефективною, короткою і діловою, всі можливі питання будуть вирішені без зайвих витрат часу і сил. Необхідно ретельно продумати зразки своєї поведінки – вона повинна бути достатньо діловою (але не сухою, казенною), спокійною і доброзичливою. Навіть якщо ліміт часу вичерпаний, не слід давати зрозуміти клієнту, що соціальний працівник – людина надзвичайно зайнята, що у неї є більш важливі справи і що цей відвідувач – всього лише один з багатьох інших. Квапливість і відверта неухважність соціального працівника для клієнта вельми образливі і неприємні.

Вибрання соціального працівника має велике значення при знайомстві з клієнтом. Слід пам'ятати, що первинне враження про людину складається протягом перших секунд зустрічі. Одяг не повинен привертати увагу до себе або тим більше перемикає увагу на себе повністю – це зробить клієнта розсіяним, а спілкування – менш ефективним. Соціальний працівник повинен одягатися і причісуватися так, щоб не одяг, а він сам привертав увагу клієнта, – що особливо важливе при їх першій зустрічі. З'ясувавши суть проблеми клієнта і його думку з приводу необхідної допомоги, слід в коректній формі задавати уточнюючі питання – не кожен клієнт може говорити логічно і по суті проблеми. Одержавши всю потрібну інформацію, важливо у присутності клієнта уважно проглянути її, щоб упевнитися, що жодне істотне питання не упущене, і потім коротко повторити клієнту основні, ключові моменти бесіди, щоб він міг переконалися, що його зрозуміли правильно.

Якщо в ході першої зустрічі не були вирішені всі питання і намічаються подальші зустрічі, то соціальному працівнику і клієнту слід домовитися про час їх проведення. Призначити конкретний день і годину або, якщо передбачається, що зустріч буде потрібно після завершення певного етапу роботи, домовитися про уточнення термінів зустрічі по телефону, причому ініціативу у встановленні зв'язку слід проявити соціальному працівнику. Для запису інформації, ділових заміток слід підготувати не листи паперу, а блокнот або зошит – клієнт так само, як і соціальний працівник, знає, що окремі листи швидко втрачаються і

інформація, яку вони містять, може бути втрачена. Ручка повинна бути також приготована наперед. Стіл соціального працівника повинен бути максимально вільним – зайві документи, теки і сторонні речі на столі скажуть зовсім не про діловитість працівника, а, швидше, про його неорганізованість, невідповідність до зустрічі.

Існують певні рекомендації, розташування співбесідників в процесі спілкування. Кращим варіантом вважається той, коли обидва співбесідники сидять, розташувшись при цьому під кутом 45 градусів один щодо одного – така позиція вважається найзручнішою і прийнятною для спілкування, оскільки вона дає можливість в першу чергу клієнту відчувати себе упевненіше, розкутіше і захищено.

Консультація є найделікатнішою формою спілкування з клієнтом. Тон бесіди у жодному випадку не повинен бути повчальним і повчальним, а тим більше викривальним – він повинен бути дружнім, навіть якщо клієнта є за що засуджувати. Перш ніж давати рекомендації, слід поставити додаткові питання клієнту для отримання всієї необхідної інформації. Необхідно з'ясувати також, чого саме від консультації чекає клієнт. Після того, як соціальний працівник зібрав достатню інформацію і ухвалив рішення, він може рекомендувати своєму клієнту різні можливі варіанти вирішення проблеми. Якщо клієнт настирливо вимагає конкретних рекомендацій в частині своїх подальших дій, то слід уникати їх, оскільки, не дивлячись на зацікавленість клієнта в благополучному вирішенні проблеми, він міг деякі подробиці справи забути або просто не надати їм значення і тому не повідомити консультанта, а без них конкретика просто неможлива. Крім того, володіючи цілком певними особистісними якостями, клієнт, швидше за все, поступить у відповідності саме з ними, хоча у разі несприятливого результату винити буде головним чином соціального працівника.

Якщо клієнту необхідні декілька консультацій, слід відразу обговорити, коли і з якого приводу буде проведена наступна. Причому тут соціальний працівник може проявити наполегливість – це допоможе клієнту

мобілізуватися і виконати заплановані дії своєчасно. Якщо ж терміни наступної консультації точно встановити неможливо, необхідно домовитися про способи взаємного інформування. Консультаційна робота припиняється, коли проблему клієнта розв'язано або за його бажанням. Якщо клієнт несподівано перестав відвідувати консультації, соціальному працівнику слід зв'язатися з ним і з'ясувати, чому це відбулося.

Постійне спілкування з клієнтом має місце під час його перебування в стаціонарній установі, під час надомного обслуговування і т. ін., – тобто в тих випадках, коли зустрічі з клієнтом відбуваються постійно і регулярно. Як правило, перебування клієнта в стаціонарній установі соціального обслуговування або надомне обслуговування є довічними або, принаймні, тривають декілька років, і це накладає на соціального працівника певні зобов'язання. Повсякденні зустрічі припускають більш менш близьке знайомство соціального працівника з клієнтом, тому і вітання, і бесіда можуть носити менш офіційний характер. Вітаючи клієнта як старого знайомого, слід звернути увагу на його зовнішній вигляд, наголосити в розмові на позитивних змінах – цим соціальний працівник продемонструє свою увагу до клієнта і в той же час зробить йому комплімент. Рекомендується взяти, чи відбулися якісь зміни в житті клієнта – в стані його здоров'я, у відносинах з сім'єю і на роботі, – тобто про те, що хвилює клієнта і що, власне, є предметом спільної діяльності. Навіть якщо соціальний працівник повністю обізнаний про життєві обставини клієнта, слід дати йому висловитися.

Знаходячись в стаціонарі, клієнт більшою чи меншою мірою випробовує комунікативний голод, можливо, – навіть відчуття самотності. Соціальний працівник покликаний заповнити бракуючі соціальні зв'язки, бути при необхідності джерелом інформації і терплячим співбесідником, з яким клієнт хотів би обговорити питання, що його цікавлять, навіть якщо вони не відносяться до справи прямо і носять характер душевної бесіди або навіть мають відвертий характер. Самотньому клієнту соціальний працівник

частіше за все замінює сім'ю – ніколи не існуючу, втрачену в результаті смерті близьких або в результаті повного розриву відносин з своїми близькими. В цьому випадку, усвідомлюючи всю важливість своєї місії, соціальний працівник повинен максимально сприяти заповненню дефіциту споріднених зв'язків клієнта. У його відносинах з клієнтом повинні бути присутні не тільки і не стільки професійний інтерес, скільки душевне тепло і суто людські відчуття. Разом з тим слід пам'ятати, що, як би щиро не прагнув соціальний працівник зіграти роль члена сім'ї для свого клієнта, роль чоловіка (дружини) є етично неможливою і неприйнятною.

Трохи інакше повинні будуватися відносини з клієнтом, що знаходиться в стаціонарній медичній установі (лікарні, санаторії), хоча і в цьому випадку передбачається регулярний тривалий контакт. В такій ситуації соціальний працівник виконує ролі психотерапевта і активного помічника медичного персоналу. Для успішного виконання цієї місії соціальний працівник при перших же відвідинах медичної установи повинен представитися лікуючому лікарю і одержати всю необхідну інформацію про стан хворого, діагноз, прогнози лікування, рекомендації. При регулярних відвідинах свого клієнта соціальний працівник повинен основну увагу надавати його самопочуттю і тактовно допомагати йому виконувати рекомендації лікуючого лікаря. У відносинах з хворим клієнтом слід проявляти увагу, чуйність, турботу і оптимізм – надію на одужання, хоча б часткове. Соціальний працівник повинен повідомити клієнта, що знає про важкість хвороби, але сподівається на те, що клієнт зможе мобілізувати максимум сил для боротьби з нею, а для цього в першу чергу необхідно зберігати присутність духу і ретельно дотримувати розпорядження лікуючого лікаря. Тобто і в цьому випадку слід підкреслювати необхідність активної позиції клієнта. Відвідуючи хворого, слід дотримуватися встановлених годин відвідин. Лікування, як правило, не закінчується в стаціонарі – частіше за все клієнту наказує пройти більш менш тривалу реабілітацію. Соціальний

працівник в цій ситуації допомагає своєму клієнту проводити реабілітаційні заходи, організовуючи цю його діяльність і підтримуючи його морально.

Спілкування з соціальним оточенням клієнта встановлюється соціальним працівником в міру необхідності з відома клієнта, тому ініціатива у встановленні контактів повинна виходити від останнього. Для максимально успішної спільної діяльності соціальний працівник, пропонуючи оточенню клієнта співпрацю, повинен повідомити про свій статус, роль і цілі передбачуваної співпраці. Слід пам'ятати, що примушення до співпраці в даному випадку недоречно – тільки роз'яснення і переконання може зацікавити близьких клієнта в спільних діях із соціальним працівником. При кожній зустрічі доцільно обмінюватися інформацією про результати діяльності і координувати плани на майбутнє. За підсумками роботи кожному з учасників спільної діяльності слід виказати слова подяки.

Соціальному працівнику через його посадові обов'язки доводиться контактувати з безліччю установ і організацій, більшість з яких допомагає в рішенні проблем клієнтів або самої соціальної служби. Такі контакти мають, як правило, тривалий і стійкий характер. На зустріч, в якій би установі вона не відбувалася, слід бути без спізень. До ділової частини бесіди бажано переходити зразу ж після короткого вітання – це є ознакою поваги до партнера. У ході наради слід уважно вислухати думку кожного з учасників зустрічі і у разі незгоди з ним аргументовано протестувати. Навіть упевненість у власній правоті і помилках партнерів не дає соціальному працівнику права підвищувати голос, перебивати співбесідників або ігнорувати чужу думку. Підсумковий документ повинен відображати колективно вироблену думку і бути доступним для ознайомлення всім зацікавленим особам – кожному охочому необхідно видати один примірник документа. У випадку, якщо підсумковий документ представлений у вигляді плану спільних дій, слід наперед установити порядок контролю окремих пунктів плану і участі в контрольних заходах представників зацікавлених організацій. При виділенні відповідальних за виконання конкретних заходів

плану слід враховувати можливості кожного з партнерів і за підсумками контролю з кожного питати тільки в межах його відповідальності – неетично покладати відповідальність за невдачу на того, хто об'єктивно був не в змозі виконати дане доручення або не був відповідальним за нього.

Контакти із спонсорами встановлюються соціальними працівниками і службами на користь їх діяльності і мають на своїй меті надання допомоги клієнтам. Оскільки соціальні працівники зацікавлені в контактах більше, ніж спонсори, варто при призначенні часу і місця зустрічі враховувати інтереси і можливості в першу чергу потенційних спонсорів. Оскільки при контактах із спонсорами перш за все переслідуються цілі рішення матеріальних проблем клієнтів, матеріально-технічного забезпечення соціальних служб, слід чітко пояснити, якого роду потрібна допомога і в якому обсязі. Практика показує, що спонсори уникають давати соціальним службам гроші, вважаючи за краще оплачувати рахунки або надавати товари або послуги. Тому, готуючись до зустрічі, необхідно підготувати попередній розрахунок витрат на придбання необхідних товарів або послуг і записку пояснення, з якої спонсор міг би почерпнути необхідну інформацію про використання наданих засобів, товарів або послуг. Проводячи роботу із спонсорами, соціальний працівник повинен пам'ятати, що виділення коштів соціальній службі на її потреби або потреби клієнтів для спонсорів є добровільною справою, актом милосердя. Це вимагає від соціального працівника прояву особливої гідності і такту, винахідливості (оскільки він, хоча і від імені клієнтів в більшості випадків, виступає в ролі прохача), а також знання проблем клієнтів і їх потреб, уміння переконувати співбесідника. Особливо сердечно слід дякувати спонсорам за надану допомогу не тільки від свого імені, але і від імені клієнтів.

Розмова по телефону є невід'ємною частиною професійної діяльності соціального працівника. Розмови по телефону можуть відбуватися з клієнтами, колегами, представниками спонсорських та інших організацій. Тому для соціального працівника важливо знати основні правила

спілкування по телефону. Спілкування по телефону починається з очікування відповіді на виклик абонента. Правила сучасного етикету рекомендують не дзвонити рано вранці або пізно увечері (якщо це не було обумовлено вашим абонентом наперед). Розмову завжди слід починати з вітання. Етикет рекомендує дотримувати певні тимчасові рамки телефонної розмови – не більше п'яти хвилин (виходячи з того, що більш обширна інформація вимагає очної зустрічі). Першим повинен покласти телефонну трубку клієнт.

В спілкуванні і взаємостосунках з клієнтами і їх близькими, з колегами, представниками різних організацій соціальний працівник є офіційною особою, що виконує покладені на нього обов'язки і представляючим свою установу і державу, від імені яких він діє. Від того, наскільки зовнішній вигляд, поведінка, мова соціального працівника відповідають загальноприйнятим правилам поведінки, залежать не тільки довіра до нього і ефективність роботи, але і громадська думка про соціальні служби і соціальну роботу. У різних ситуаціях соціальної допомоги нужденним соціальний працівник повинен використовувати типологічний підхід та ефективно реалізовувати їх в своїй повсякденній трудовій діяльності.

3.2. Типологізація форм і методів соціального захисту населення країни

Як зазначає І.Бех [4], типологія менеджменту соціальної роботи надає істотну допомогу у вирішенні багатьох проблем практичного використання знань, тому що вона показує як розмаїтість умов, у яких здійснюється соціальний захист, вимагає не просто побудови одного якогось варіанта менеджменту, а обрання оптимального варіанта за визначеними правилами типологічного аналізу і подальшого його коригування на основі додаткових критеріїв, виходячи із конкретних обставин. «Одне слово, типологія – це упорядковане і систематизоване уявлення про управління системою

соціального захисту країни. Виходячи із цього, вчені виділяють два різновидів типологічного аналізу менеджменту соціальної роботи: дуалістичної та багатокритеріальної (або багатофакторної) типологій» [4, с. 397].

Перший різновид типологічного аналізу відбиває дуалістичний підхід до визначення типів управління соціальною роботою, згідно з яким вони виділяються за двома протилежними характеристиками, які не виключають, а доповнюють одна одну в конкретних умовах: стратегічний і тактичний менеджмент, формальне й неформальне, стає й нестає, централізоване й децентралізоване, традиційне й інноваційне, професійне та непрофесійне управління. Другий різновид типологічного аналізу, або багатокритеріальна типологія менеджменту соціальної роботи, дозволяє краще орієнтуватися у видовому розмаїтті управління соціальною роботою, а відтак і більш обґрунтовано обирати його необхідні типи.

Важливо, щоб ті або інші критерії типологічного аналізу не були випадковими, неупорядкованими, а також щоб вони максимально покривали широке поле характеристик і ознак управління соціальною роботою та сучасних практичних проблем його здійснення.

Одним із найважливіших критеріїв багатофакторної типології менеджменту соціальної роботи є пріоритети в засобах управління. Відомо, що можна спиратися на різні засоби управління і, залежно від того, яким засобам надається перевага, управління соціальною роботою може бути адміністративно-командним, економічним, соціально-економічним і технократичним. Наприклад, адміністративно-командне управління соціальною роботою головним засобом управлінської діяльності (головної опори менеджера) визнає адміністративну вказівку (команду), виконання якої жорстко контролюється, а система відповідальності при цьому адекватна потребам такого контролю. Тут пріоритет, головним чином, надається командному розпорядженню і виконанню передусім завдань, а не людині, яка здійснює реальну справу або потребує певної допомоги.

Економічне управління соціальною роботою характеризується пріоритетом економічних засобів над іншими, у тому числі й адміністративними. Для здійснення такого типу управління необхідна спеціальна підготовка менеджерів, що знають економічні методи управління і розуміють економічні процеси. Однак економічне управління, при усіх своїх позитивних якостях, як і будь-який інший тип управління взагалі, не можна вважати ідеальним. У реальному житті воно виявляється не зорієнтованим на врахування соціальних і психологічних факторів, яким у соціальній роботі надається перевага.

Як показує світова практика, людський фактор у сучасному суспільному виробництві відіграє дуже важливу роль, яка постійно зростає у зв'язку з духовним розвитком людини під впливом науково-технічного прогресу, а також загальносвітових тенденцій соціально-культурного розвитку. Досвід багатьох країн світу і, насамперед, високорозвинутих показує, що управління соціальною роботою має спиратися на людський фактор у комплексному розумінні його прояву, а також враховувати повний перелік динамічних інтересів і потреб особистості. Таке управління соціальною роботою можна назвати соціально-економічним. Воно не заперечує використання економічних засобів впливу, а навпаки – припускає їх, але у сполученні з іншими соціальними засобами. Це управління, у центрі якого – людина, її інтереси, потреби і цінності [4].

Разом з тим, прискорені тенденції розвитку новітніх технологій народжують і такі уявлення де вирішальним засобом розвитку суспільного виробництва, а отже, і управління, є техніка і технологія виробничої діяльності. Перебільшення ролі техніки та її протиставлення людині у вирішенні ключових проблем сучасності характерно для так званого технократичного управління. Це такий тип управління соціальною роботою, де панує технократичне мислення, де людина сприймається лише як елемент більш великої технічної системи. При такому типі управління вся увага менеджера поглинена техніко-технологічними проблемами як у виробничій,

так і в управлінській діяльності. Інші ж проблеми або просто не помічаються, або вважаються другорядними. Таке технократичне управління за своїми ознаками дуже близьке до адміністративного управління соціальною роботою.

За другим важливим критерієм – пріоритетність ринкових важелів у здійсненні управління соціальною роботою – можна виділити наступні його типи: планово-директивне, маркетингове, цільове і проблемно-орієнтоване управління. Планово-директивне управління соціальною роботою являє собою такий тип управління, де план відіграє вирішальну роль і ніби поглинає собою все управління. На його розробці зосереджено головну увагу і головні зусилля всього управлінського персоналу, а сам план зводиться у ранг закону, що передбачає беззаперечне його виконання. Формула такого типу управління – «план за будь-яку ціну». Однак за сучасної динаміки суспільного розвитку такий тип управління виявляється малоефективним, тому що в планах просто неможливо передбачити всі «зигзаги» і «круті повороти», що стосуються різних аспектів соціальної роботи, навіть якщо для цього використовуються найсучасніші математичні засоби та новітні комп'ютерні технології.

Іншим типом менеджменту соціальної роботи є маркетинговий менеджмент. Це такий тип управління соціальною роботою, що зорієнтований на ринок послуг і спирається, головним чином, на ринкові механізми соціально-економічного життя. Цей тип управління виявляє свої особливості в різних характеристиках: у структурі системи управління, його механізмах і процесах, у методології й організації управління. При такому типі управління в його керуючій підсистемі обов'язково мається відділ маркетингу, що відіграє вирішальну роль у функціонуванні всієї системи управління, а також у вирішенні всіх найважливіших проблем, пов'язаних із організацією та наданням послуг, їх якістю. До інших підрозділів і служб також висувуються вимоги функціональної оцінки ринкових процесів та потреб клієнтів.

Однак маркетингове управління соціальною роботою в його класичному розумінні не завжди узгоджується з принципами далекоглядності та перспективності управлінських рішень. В управлінській практиці цей тип менеджменту нерідко обмежується лише аналізом поточної ситуації, використанням кон'юнктури послуг, пошуком сприятливих засобів конкуренції тощо. Тим часом, за сучасних умов соціального розвитку усе гостріше виявляє себе потреба урахування і передбачення майбутнього, цілеспрямованості щодо розвитку стратегії установи соціальної роботи, її формування та управління нею, включаючи повний облік усіх процесів ринкової економіки та соціального життя.

За цим критерієм можна виділити наступний тип менеджменту – цільове управління соціальною роботою, яке не заперечує маркетингу і не заміняє його. Воно вдало доповнює маркетингове управління визначенням і передбаченням в соціальній роботі ринкових тенденцій, обліком можливого і ймовірного майбутнього у прийнятті відповідних рішень, а також здійсненням (там, де це можливо) цілеспрямованого впливу на ринкові процеси відповідно до прийнятої стратегії розвитку соціальної роботи. Одне слово, цільове управління – це управління за цілями з максимальним обліком у соціальній роботі усіх ринкових тенденцій розвитку економіки та життєдіяльності соціуму, використання цих тенденцій для зміцнення позицій системи соціального захисту певних верств населення.

Разом з тим, за ринкових умов установам соціальної роботи не завжди вдається чітко сформулювати діючу і реальну мету, а також зорієнтувати на неї управління. Тому виникає ще один тип управління соціальною роботою, іменованій проблемно зорієнтованим. Він характеризується орієнтацією соціальної роботи на вирішення проблем, що виникають у процесі функціонування суспільства в умовах ринку. При такому типі управління проблема соціального захисту людей є головним вихідним фактором щодо розробки й прийняття найважливіших управлінських рішень. Крім того, це таке управління, за якого ринок відіграє лише ту роль, яка визначається

виникненням соціальних проблем. Недоліком цього типу управління є деяка стихійність, що виникає при оцінці соціальних проблем. Не завжди існує необхідна ясність критеріїв добору соціальних проблем щодо їх важливості відносно майбутнього, а також сталості і стабільності стосовно соціального захисту та соціального розвитку найбільш вразливих груп населення.

Наступний тип менеджменту соціальної роботи – це соціально-регулююче управління. Воно відрізняється тим, що головною опорою в організації соціальної роботи є не формальні положення, а соціально-психологічні зв'язки і відносини в колективі установи, що відбивають взаєморозуміння і взаємну підтримку, взаємоповагу і доброзичливість, розуміння місії (головної мети) установи соціальної роботи та патріотичне відношення до неї. Це досягається за допомогою впровадження спеціальних програм стосовно роботи персоналу, стилю керівництва, урахування людського чинника і системи мотивації визначених аспектів поведінки людей у спільній діяльності. Це самоорганізація колективу установи соціальної роботи, яка не вимагає посилення формальних регламентів і нормативів, а достатнім є їх мінімальний обсяг. Цей тип управління використовує, головним чином, нормативи соціально-психологічного характеру: колективні звички, групові норми і цінності, традиції, ритуали, а також відповідні форми взаємовідносин між людьми [4].

Розпорядницьке управління соціальною роботою спирається на поточні розпорядження та рішення виникаючих проблем на основі оперативного розподілу завдань. Його перевага полягає в тому, що це максимально гнучкий тип управління, який оперативно реагує на усі виникаючі проблеми. Воно виявляється дуже ефективним за певних умов: позитивного соціально-психологічного клімату і невеликих розмірів колективу установи соціальної роботи. На практиці розпорядницьке управління соціальною роботою будується на підставі оперативних розпоряджень менеджера, які фіксуються підлеглими в індивідуальному блокноті, що є основним організаційним документом, за допомогою якого здійснюється контроль діяльності та її

регулювання. Однак розпорядницьке управління виявляється неефективним з погляду на рівномірність завантаження персоналу, ритмічність його роботи і дисципліну, а також за умов вирішення стратегічних завдань соціальної роботи.

Різні типи управління соціальною роботою можна виділити і за критерієм розподілу повноважень. Різна концентрація повноважень на різних рівнях управлінської ієрархії визначає велику розмаїтість типів менеджменту соціальної роботи. В узагальненому вигляді їх можна звести до наступних чотирьох типів: централізоване, децентралізоване, гнучке і ситуаційне управління. Централізоване управління соціальною роботою характеризується наростаючою концентрацією владних повноважень при русі до верхніх рівнів ієрархії системи управління. В той же час при русі до нижніх рівнів в тій самій мірі знижуються можливості ініціативи і творчості, оперативного реагування на швидкі зміни ситуації. Така система управління стає неповороткою, інерційною та зорієнтованою лише на глобальні проблеми. Вона також нездатна забезпечувати довгостроковий і стійкий ефект. При цьому в деяких випадках, особливо в умовах тривалого конфлікту чи розпаду установи соціальної роботи, або за умов гострої кризової ситуації, централізоване управління соціальною роботою може мати позитивний (хоча і тимчасовий) ефект, а також виявитися ефективним засобом стабілізації установи та її діяльності.

Децентралізоване управління соціальною роботою, на відміну від вищезгаданого, має гранично низький ступінь централізації. Тут реалізовано такий розподіл повноважень, за якого основним рівнем прийняття управлінських рішень є найнижчий рівень ієрархії установи соціальної роботи. Інакше кажучи, основні повноваження життєдіяльності соціальної системи та її розвитку делеговані (або передані) на нижні шаблі системи управління соціальною роботою. Важливо, що при цьому зберігається ієрархічна будівля установи соціальної роботи (чи іншої системи управління нею), але на верхніх її рівнях зосереджені лише повноваження щодо

прийняття окремих, найбільш важливих управлінських рішень стратегічного, координаційного, рекомендаційного або ситуаційного характеру при виникненні кризових етапів функціонування об'єкту управління.

Гнучке управління соціальною роботою – це окремий тип управління, який припускає не жорсткий, а альтернативний йому гнучкий розподіл повноважень на усіх ієрархічних рівнях системи управління соціальною роботою. Гнучке управління побудовано на процесах делегування, тобто передачі повноважень з одного рівня системи управління соціальною роботою на інший у визначених обставинах функціонування установи соціальної роботи. Це тип флуктурованого ступеня централізації управління залежно від конкретних ситуацій, інноваційних процесів, стратегії або обставин на ринку послуг чи конкурентної боротьби за якість обслуговування клієнтів. Такий тип управління виявляється у стилі діяльності менеджерів соціальної роботи; він може визначатися довірою до тієї чи іншої посадової особи або бажанням чи небажанням брати на себе певну відповідальність. Дуже близьким до гнучкого типу управління є його різновид – ситуаційне управління соціальною роботою, у якому повноваження щодо прийняття управлінських рішень розподіляються залежно від можливих ситуацій.

Варто зазначити, що типи управління соціальною роботою, які ми назвали гнучким та ситуаційним, мають свої як позитивні, так і негативні сторони. Якщо делегування повноважень визначається потребою ситуації, певних обставин або реальним положенням установи на ринку соціальних послуг, факторами конкуренції чи іншими об'єктивними причинами, то це буде система ефективного управління соціальною роботою. Але якщо делегування повноважень буде визначатися факторами безвідповідальності, некомпетентності або недовіри до клієнтів тощо, то таке управління буде неефективним.

За критерієм визначення особистісного фактору в управлінні соціальною роботою можна виділити наступні типи: автократичне,

колегіальне, корпоративне і ліберальне. Автократичне управління соціальною роботою характеризується повною концентрацією влади чи повноважень в руках однієї керівної особи. Це не просто високоцентралізоване управління, а з'єднання майже усіх повноважень у однієї особи. Воно найчастіше викликано недовірою керівника установи соціальної роботи до своїх помічників та підлеглих, а також недооцінкою їхньої кваліфікації. Причиною зростання цього типу управління можуть бути і кризові ситуації, які нерідко провокують тенденції автократичного управління. Цей тип управління не дає стійкого і значного ефекту, тому що він головним чином побудований на почутті страху покарання і недоброзичливого відношення начальства до підлеглих. Такий тип управління часто-густо породжує підлабузництво і нездорову соціально-психологічну атмосферу в колективі установи соціальної роботи, що вкрай негативно впливає на кінцеві результати спільної діяльності.

Колегіальне управління соціальною роботою базується, головним чином, на колегіальному прийнятті ключових управлінських рішень та наданні вирішальних повноважень саме колегії, що найчастіше складається з професіоналів і відповідальних працівників різних рівнів системи управління соціальною роботою. При цьому підготовка рішень може здійснюватися функціональними підрозділами установи соціальної роботи або спеціально сформованими для цього комісіями. Колегіальне управління не суперечить принципу особистої відповідальності, як це може показатися на перший погляд. Цей тип управління найбільшою мірою відповідає основним засадам професійного менеджменту, що сприяє підвищенню якості управлінських рішень. Корпоративність – це не тільки соціально-психологічна характеристика колективу, але і спосіб організації управління. Будувати управління соціальною роботою на корпоративній основі – це значить враховувати комплекс принципів, відповідно до яких здійснюється об'єднання персоналу установи соціальної роботи та передбачається його широка участь у розробці і, головне, у прийнятті управлінських рішень.

Такий тип управління формує корпоративний дух і корпоративну культуру будь-якої установи соціальної роботи. Більше того, в сучасних умовах цей тип управління виявляється дуже ефективним, а головне – співзвучним розумінню ролі людського фактора в управлінні.

При ліберальному управлінні соціальною роботою керівник ніби взагалі розчиняється в колективі установи і реалізує свої повноваження в мінімальному обсязі. Це управління здійснюється за схемою мінімального втручання менеджера в процеси вирішення протиріч. Ліберальне управління дуже слабо структуровано за функціями і повноваженнями, а також будується, головним чином, на взаємодії індивідуальних інтересів. Інколи воно асоціюється з демократичним типом управління. Однак тут існує лише зовнішня подібність, тому що демократичне управління не може не бути чітко організованим і здійснюватися за принципом «саме собою зробіться». Тому ліберальний тип управління установою соціальної роботи нерідко грішить рецидивами анархізму і некерованості. Таке управління може бути прийнятим лише в тому випадку, коли члени колективу зорієнтовані на самостійне вирішення багатьох проблем (наприклад, у науковому колективі), а також коли існує позитивна і продуктивна взаємодія між працівниками установи, високий рівень колективної свідомості, глибоке розуміння проблем управління і тенденцій розвитку об'єкта менеджменту соціальної роботи.

Існує ще один дуже важливий критерій, за яким необхідно зробити типологічний аналіз менеджменту соціальної роботи, – це критерій особливостей об'єкта управління [4]. В сучасній практиці розвитку соціальної роботи як певного виду суспільної діяльності спостерігається велика розмаїтість об'єктів управління від невеликих соціальних служб до потужних установ, що охоплюють цілі галузі соціальної сфери, тобто монопольних об'єднань. Звичайно, що у різних об'єктів управління має бути різним, що й підтверджує практика соціальної роботи.

За цим критерієм можна виділити наступні типи менеджменту соціальної роботи: галузеве управління, диверсифіковане управління,

проектне управління та управління установою соціальної роботи загалом. Галузеве управління – це управління великою установою соціальної роботи комплексом чи цілою галуззю (наприклад, освітою, культурою, спортом, туризмом або проблемами сім'ї і молоді тощо). Цьому типу управління характерна багатоступенева ієрархія, бюрократичні процедури прийняття рішень, особливо у нерозвиненій ринково-економічній системі. За такого типу управління дуже складно вирішуються проблеми мотивації персоналу, а також негативно виявляє себе жорстка субординація спільної діяльності персоналу.

Диверсифіковане управління установою соціальної роботи, як правило, буває матричним. Воно характеризується гнучкістю, що визначається умовами диверсифікованості (тобто різноманітності) соціальних послуг, потребою варіювання ресурсами та пошуком різноманітних варіантів їх ефективного використання. Диверсифіковані установи соціальної роботи можуть бути як великими, так і порівняно невеликими, але загальною рисою такого типу управління ними є диверсифікованість функцій управління та матрична організаційна структура об'єкта управління.

Емпіричне управління установою соціальної роботи побудоване на успішному й ефективному використанні практичного досвіду. Тут головним критерієм оцінок і вибору оптимальних рішень, побудови системи і технологій управління є, перш за все, опора на багатий і підтверджений успіхом практичний досвід. Емпіричне управління не суперечить науковому, а в ідеалі воно доповнює його. Але в сучасних умовах управління соціальною роботою в Україні, головною опорою якого є лише практичний досвід, такий тип управління нерідко може виявитися неефективним. Досвід буває різним, а крім цього, він може швидко застарівати, тому що постійно змінюються умови соціального розвитку й обставини. Можливі випадки, коли досвід заважає інноваціям, що робить цей тип управління соціальною роботою зайве консервативним та неефективним.

Прагматичне управління соціальною роботою – це такий тип управління, який орієнтований на вирішення безпосередніх проблем, що знаходяться на поверхні подій. Це так би мовити управління безпосереднього ефекту. Воно часто позбавлене передбачення і не прагне до нього. Це управління поточного моменту і вирішення тільки тих проблем, що досить помітні, зрозумілі і можуть бути розв'язані. В той же час прагматичне управління соціальною роботою в деяких випадках може бути виправданим і ефективним. Бувають випадки, коли менеджеру соціальної роботи не вистачає саме прагматики, коли він думає про щось надто велике, не помічаючи та пропускаючи дрібниці, а також найбільш очевидні проблеми.

У поданій І.Д. Бехом [4] типології системи соціальної роботи немає абсолютно «поганих» або абсолютно «гарних» типів управління. Кожен із них відбиває певну реальність, а також тією чи іншою мірою використовується в управлінській практиці. Кожний із розглянутих типів менеджменту соціальної роботи в чомусь добрий, а у чомусь і поганий. Але завдяки цьому визначається і певна цінність запропонованої типології або класифікації менеджменту соціальної роботи. Адже вона дозволяє усвідомлено будувати певну систему управління установою соціальної роботи, орієнтуючись на вибір необхідного, за конкретних умов, типу управління, а надалі – постійно вдосконалювати його, виходячи із конкретних ситуацій, наявних можливостей, певних деталей і особливостей.

Висновки до розділу 3

1. Принципи застосування типологічного підходу у практиці соціальної роботи мають слугувати не стільки побудові абстрактних схем, скільки досить жорстко визначити характер зв'язків у системі соцзахисту, структурі органів менеджменту соціальної роботи, а також формувати процедуру і технології прийняття і реалізації рішень. Виходячи із цього, до числа

основних або найголовніших принципів у системі соціальної роботи можуть бути віднесені наступні: 1) науковості; 2) системності і комплексності; 3) єдиноначальності і колегіальності; 4) централізму і демократії; 5) поєднання галузевого і територіального підходів.

2. Необхідно відзначити, що в літературі немає поки що єдиного підходу до класифікації принципів управління сферою соціальної роботи, а також немає єдності думок з приводу змісту основних принципів її управління. Деякі з проголошених принципів, власне кажучи, є правилами поведінки керівників чи органів управління соціальною роботою, а деякі впливають із основних принципів управління, тобто є їх похідними. Це положення тільки підкреслює той факт, що ситуації соціальної допомоги і її типи дуже різноманітні. А їхня класифікація має ґрунтуватися на відображенні кожним з виділених принципів різних етапів сторін чи відносин процесу здійснення ефективної соціальної роботи. Поряд з цим, вони мають відповідати як частковим, так і загальним цілям підвищення ефективності менеджменту соціальної роботи, а також процесу виробництва чи надання соціальних послуг громадянам, соціально-економічного розвитку суспільства і його підсистем.

ВИСНОВКИ

1. Під типологією розуміється досить широкий спектр явищ, що відносяться до методики, методології і теорії наукового дослідження в сфері соціального пізнання і головню в таких його напрямках як лінгвістика, історико-культурні дослідження, археологія, соціологія, психологія, соціальна робота. Конкретні уявлення про суть типології, її призначення, будову і способи здійснення різняться в різних науках, наукових напрямках і у різних дослідників. Проте при цьому є наявним явно або неявно (хоча б на рівні самого терміну і похідних від нього найменувань) виражене дослідниками уявлення про принципову єдність цих феноменів, що розрізняються між собою. Теоретична експлікація даної обставини приводить до висновку про суперечливу цілісність цього комплексу явищ, яка задається феноменом суперечливої природи. Цілісність постає типологічною ситуацією, що постала в сукупності типологічних практик, а їх самототожність і єдність усередині типологічної ситуації визначається через поняття типу. В даному випадку він – не просто один з елементів типологічного дослідження, а – принцип типології, себто те, без чого вона неможлива і нез'ясовна в своєму існуванні і конкретних проявах. Власне не типологія будує типи, а тип зумовлює і типологічне дослідження, і типологічну ситуацію в соціальному пізнанні. Типологічний метод – це результат глибинного осмислення і системного відрефлексування процедури типологізації як логіко-методологічної цілісності

2. Цей феномен не може адекватно досліджуватися ані наявними засобами наукової методології, ані простим накладенням на нього наявного традиційного інструментарію методології загальнонаукової. Це має місце дотепер, але не дає задовільного і загальноприйнятого результату. Необхідно і можливе вивчення типу в рамках спеціально конструйованої типологічної теорії – метатипології. Характер і рівень цієї теорії – філософський, матеріал

– конкретно-науковий, його організованість усередині дослідження – методологічна. Взірцем можуть слугувати положення методологічних концепцій Г.П. Щедровицького та А.В. Фурмана [69; 90]. Методом дослідження типу є уявний експеримент, при якому вибудувані і співвідносяться між собою ідеальні аспекти гносеологічної ситуації (онтологічний, гносеологічний, методологічний) провокують об'єкт на виявлення конкретних властивостей і визначень, що дозволяє пояснювати емпіричні сторони і феномени типології, а також особливості типологічної ситуації в сучасній науці.

3. Типологія може бути визначена як складноорганізований феномен пізнання, що зреалізовується на рівні методології наукового дослідження, але побутує в універсальному континуумі людської практики, який містить змістовно-теоретичні, понятійно-категоріальні, логіко-операційні складові, взаємодіє з спорідненими і пересіченими пізнавальними методами (класифікація, систематизація, ідеалізація та ін.), здійснюючи структурний зв'язок своїх «внутрішніх» і «зовнішніх» компонентів за допомогою типу. Методологічна картина типологічного підходу є такою. Тип як базовий мисленнєвих конструкт – це сукупність ознак, що утворює внутрішньо стійке ядро взаємозалежностей й утверджується у ролі конкретної «одиниці» типологічного знання, тобто засадничої формопобудови, котра відображає глибинний зміст взаємоузгоджених критеріальних ознак певного класу однорідних об'єктів. Відтак єдність знань у змістово-формальних межах типу внутрішньо розмежована, а їх множинність – мінімальна, що відкриває нові перспективи концептуального використання цих знань у соціальній сфері.

4. Типологічний підхід у щоденному практикуванні соціального працівника означає вміння комплексно підійти до подолання проблем клієнтів на основі їхньої спільності і чітко використати задані нормативні положення. Соціальний працівник повинен вирізнятися чітким умінням застосувати саме ту схему дій, яка потрібна у роботі з конкретним клієнтом, вміти повно орієнтуватися у розгалуженій системі різноманітних методів і

методик, напрямків і практик, типів і структур. Типологічний підхід дозволяє ефективно впроваджувати цінності і знання соціальної роботи, долати етичну визначеність і ціннісні суперечності, що зустрічаються в практиці соціальної роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аверінцев С. Софія-Логос. Словник / Сергій Аверінцев. – 3-є вид. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2007. – 650 с.
2. Алієв Ш., М'ясоїд П., Фурман А.В. Вчинкова природа практики (філософсько-психологічна інтерпретація творчого діалогу В.А. Роменця із М.М. Бахтіним) / Шамсутдін Алієв, Петро М'ясоїд, Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2012. – №3. – С. 20–37.
3. Берлянд И.Е. Игра как феномен сознания / Ирина Ефимовна Берлянд. – Кемерово: Алеф, 1992 – 98 с.
4. Бех В.П. Соціальна робота і формування громадянського суспільства : [монографія] / В.П. Бех, М.П. Лукашевич, М.В. Туленков. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2008. – 599 с.
5. Бичко А., Бичко І. Феномен української інтелігенції / Ада Бичко, Ігор Бичко // Психологія і суспільство. – 2010. – №1. – С. 8–64.
6. Гегель Г.В.Ф. Философия религии / Георг Вильгельм Фридрих Гегель. – В 2-х т. – М.: Мысль, 1975, 1977. – Т.1. – 532 с.; Т.2. – 573 с.
7. Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук / Георг Вильгельм Фридрих Гегель. – Том 1: Наука логики. – М.: Мысль, 1975. – 452 с.
8. Гегель Г.В.Ф. Энциклопедия философских наук / Георг Вильгельм Фридрих Гегель. – Том 3: Философия духа. – М.: Мысль, 1977. – 471 с.
9. Гірняк А. Зміст, структура та оформлення розвивального підручника / Андрій Гірняк // Психологія і суспільство. – 2002. – №3–4. – С. 217–241.
10. Гуменюк (Фурман) О. Феномен полімотивації: сутнісний зміст взаємин за модульно-розвивальної оргсистеми / Оксана Гуменюк (Фурман) // Психологія і суспільство. – 2001. – №1. – С. 74–123.
11. Гуменюк (Фурман) О. Інноваційно-психологічний клімат як об'єкт теоретико-методологічного аналізу / Оксана Гуменюк (Фурман) // Психологія і суспільство. – 2007. – №1. – С. 86–108.

12. Гуменюк (Фурман) О. Методологічна модель інноваційно-психологічного клімату / Оксана Гуменюк (Фурман) // Психологія і суспільство. – 2005. – №4. – С. 70–83.
13. Гуменюк (Фурман) О. Методологія пізнання освітнього вчинку в контексті інноваційно-психологічного клімату / Оксана Гуменюк (Фурман) // Психологія і суспільство. – 2012. – №1. – С. 47–81.
14. Гуменюк (Фурман) О.Є. Модульно-розвивальне навчання: соціально-психологічний аспект: [монографія] / Оксана Євстахіївна Гуменюк (Фурман): за ред. А.В. Фурмана. – К.: Школяр, 1998. – 112 с.
15. Гуменюк (Фурман) О.Є. Психологія впливу: [монографія] / Оксана Євстахіївна Гуменюк (Фурман). – Тернопіль: Економічна думка, 2003. – 304 с.
16. Гуменюк (Фурман) О.Є. Психологія Я-концепції: [навч. посібник] / Оксана Євстахіївна Гуменюк (Фурман). – Тернопіль: Економічна думка, 2004. – 310 с.
17. Гуменюк (Фурман) О.Є. Творчість – наука – майбутнє. Десяте зібрання авторської наукової школи професора Анатолія Фурмана / О.Є. Гуменюк (Фурман) // Психологія і суспільство. – 2009. – №2. – С. 171–178.
18. Гуменюк (Фурман) О.Є. Теорія і методологія інноваційно-психологічного клімату загальноосвітнього закладу: [монографія] / Оксана Євстахіївна Гуменюк (Фурман). – Ялта-Тернопіль: Підручники і посібники, 2008. – 340 с.
19. Гусельцева М. Культурно-історичний підхід В.А. Роменця: ідея культури та ідеї в культурі / Марина Гусельцева // Психологія і суспільство. – 2011. – №2. – С. 92–104.
20. Гусельцева М.С. Культурно-историческая психология: от классической – к постнеклассической картине мира / Марина Гусельцева // Вопросы психологии. – 2003. – №1. – С. 99–115.

21. Гусельцева М.С. Методологические кризисы и типы рациональности в психологии / Марина Сергеевна Гусельцева // Вопросы психологии. – 2006. – №1. – С. 3–15.
22. Гусельцева М.С. Парадигмы развития в психологии / Марина Сергеевна Гусельцева, Александр Григорьевич Асмолов // Мир психологии. – 2007. – №2 (50). – С. 18–31.
23. Донченко Е.А. Фрактальная психология (Доглубинные основания индивидуальной и социетальной жизни) / Елена Андреевна Донченко. – К.: Знання, 2005. – 323 с.
24. Донченко О. Архетипи соціального життя і політика / Олена Донченко, Віктор Романенко. – К.: Либідь, 2001. – 334 с.
25. Зинченко А.П. “Изготовление мысли” по Г.П. Щедровицкому / Александр Прокопьевич Зинченко // Вопросы методологии. – 1996. – №1-2. – С. 123–127.
26. Зинченко А.П. К программе работ по теме “Схемы и механизмы схематизации в мыследеятельности” / Александр Прокопьевич Зинченко // Кентавр. – 1994. – №1. – С. 3–8.
27. Зинченко А.П. Понятие об исследованиях в мыследеятельности / Александр Прокопьевич Зинченко // Вопросы методологии. – 1994. – №1–2. – С. 41–46.
28. Історія філософії: [словник] / за заг. ред. д.ф.н., проф. В.І. Ярошовця. – [2-е вид., перероб.]. – К.: Знання України, 2012. – 1087 с.
29. Ильин М.В. Слова и смыслы / М.В. Ильин. – М.: РОСПЭН, 1997. – 432 с.
30. Каган М.С. Философия культуры : [монография] / Моисей Самойлович Каган. – СПб.: Петрополис, 1996. – 416 с.
31. Казмиренко В.П. Соціальна психологія організацій: [монография] / Вячеслав Петрович Казмиренко. – К.: МЗУУП, 1993. – 384 с.

32. Казміренко В. Соціально-психологічна регуляція діяльності організацій / Вячеслав Казміренко // Психологія і суспільство. – 2004. – №2. – С. 5–29.
33. Кант І. Критика практичного розуму / Іммануїл Кант; пер. з нім. – К.: Юніверс, 2001. – 324 с.
34. Кант І. Критика чистого розуму/ Іммануїл Кант; пер. з нім. та прим. І. Бурковського. – К.: Юніверс, 2000. – 504 с.
35. Карнозова Л.М. Самоопределение профессионала в проблемной ситуации. Психосемиотическое исследование на материале организационно-деятельностных игр: дисс. кандидата психол. наук / Людмила Михайловна Карнозова. – М., 1991. – 153 с.
36. Карпенко З.С. Аксіопсихологія особистості : [монографія] / Зіновія Степанівна Карпенко. – К.: ТОВ “Міжнар. фінансова агенція”, 1998. – 216 с.
37. Карпенко З.С. Аксіологічна психологія особистості : [монографія] / Зіновія Степанівна Карпенко. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2009. – 512 с.
38. Карпенко З.С. Предмет і метод аксіопсихології особистості / Зіновія Карпенко // Психологія і суспільство. – 2008. – №1. – С. 35–62.
39. Касавин І.Т. Проблема как форма знания / І.Т. Касавин // Эпистемология и философия науки. – 2009. – №4. – С. 5–13.
40. Каюа Р. Людина та сакральне / Роже Каюа; пер. з франц. А.В. Усик. – К.: Ваклер, 2003 – 256 с.
41. Кельман М. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрями розвитку / Михайло Кельман // Психологія і суспільство. – 2015. – №4. – С. 33–46.
42. Кемеров В.Е. Классическое, неклассическое, постклассическое / Вячеслав Евгеньевич Кемеров // Социальная философия: [словарь.] – М.: Акад. Проект, 2003. – С. 196–205.
43. Кемеров В.Е. Методология / Вячеслав Кемеров // Социальная философия: Словарь. – М.: Акад. Проект, 2003. – С. 230–231.

44. Керимов Т.Х. Социэмы / Т.Х. Керимов // Социальная философия: Словарь. – М.: Акад. Проект, 2003. – С. 417–418.
45. Кун Т. Структура научных революций / Томас Кун ; пер. с англ. – [2-е изд.] – М. : Прогресс, 1977. – 300 с.
46. Лосев А.Ф. Миф – Число – Сущность / Алексей Фёдорович Лосев; сост. А.А. Тахо-Годи; общ. ред. А.А. Тахо-Годи и И.И. Маханькова. – М.: Мысль, 1994. – 919 с.
47. Луковенко Ю.В. Дисциплина ума / Юрий Виленович Луковенко // Вопросы методологии. – 1994. – №3–4. – С. 156–158.
48. М'ясоїд П. Метатеоретичний аналіз у психології / Петро М'ясоїд // Психологія і суспільство. – 2009. – №4. – С. 54–82.
49. Мединська Ю. Вітакультурна парадигма і постмодернізм / Юлія Мединська // Психологія і суспільство. – 2006. – № 1. – С. 47–52.
50. Мединська Ю. Інтегральний характер освітології / Юлія Мединська // Вітакультурний млин. – 2006. – Модуль 3. – С. 10–12.
51. Москвитин А.Ю. Основные принципы общей теории типологии и их применение к анализу типологических проблем в социальном познании : автореф. дис. к. филос. н. / Андрей Юрьевич Москвитин 09.00.01. – Владивосток, 1999. – 24 с.
52. Мясоєд П.А. Психология в аспекте типов научной рациональности / Петр Андреевич Мясоєд // Вопросы психологии. – 2004. – №6. – С. 3–18.
53. Пиаже Ж. Генетическая эпистемология / Жан Пиаже. – 5-е изд. – СПб.: Питер, 2004. – 436 с.
54. Плотников В.И. Типологический подход // Социальная философия: словарь. – М.: Акад. проект, 2003. – С. 464–471.
55. Ритцер Дж. Нынешнее состояние социологической теории: новые синтезы / Дж. Ритцер // Социологическая теория сегодня / Под ред. Танчера В.В. – К., 1994. – 145 с.

56. Роджерс К.Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека / Карл Роджерс ; пер. с англ. [общ. ред. и предисл. Исениной Е.И.]. – М. : Изд. группа “Прогресс”, “Универс”, 1994. – 480 с.

57. Розин В.М. Психология: наука и практика : [учебн. пособие] / В.М. Розин. – М.: РГГУ : Омега-Л, 2005. – 544 с. – (Humanits. Учебник для высшей школы).

58. Роменец В.А. Жизнь и смерть в научном и религиозном истолковании / Владимир Андреевич Роменец. – К.: Здоровье, 1989. – 191 с.

59. Румянцева Т.Г. Априори / Т.Г. Румянцева // Новейший философский словарь / сост. и гл. научн. ред. А.А. Грицанов. – [3-е изд., исправл.]. – Мн.: Книжный Дом, 2003. – С. 54–55.

60. Саннікова О.П. Теоретико-методологічні засади дослідження індивідуальних відмінностей / Ольга Саннікова // Наука і освіта. – 2010. – №9. – С. 3–7.

61. Система сучасних методологій: [хрестоматія у 4-х томах] / упоряд., відп. ред., перекл. А.В. Фурман. – Тернопіль: ТНЕУ, 2015. – Т. 1. – 314 с.; Т. 2. – 344 с.; Т. 3. – 400 с.; Т. 4. – 388 с.

62. Стьопін В. Культура / Вячеслав Стьопін // Психологія і суспільство. – 2015. – №1. – С. 16–25.

63. Стьопін В.С. Наука / Вячеслав Стьопін // Психологія і суспільство. – 2015. – №2. – С. 28–30.

64. Стёпин В.С. Основания науки и их социокультурная размерность / Вячеслав Семёнович Стёпин. – М., 1996. – Режим доступа к статье: <http://philosophy.ru/iphras/library/ruspaper/STIOPIN1.htm>

65. Стёпин В.С. Становление научной теории: [монография] / Вячеслав Семёнович Стёпин. – Минск: Изд-во БГУ, 1976. – 319 с.

66. Тімотін А. Наукове проектування розвивальної комунікації у цілісному освітньому процесі / Андріана Тімотін // Психологія і суспільство. – 2002. – № 3–4. – С. 105–123.

67. Філософський словник / за ред. В.І. Шинкарука. – К.: УРЕ, 1986. – 800 с.
68. Фурман А.В. Вступ до методології проблемного навчання: [монографія] / Анатолій В. Фурман. – К.–Донецьк: Ровесник, 1993. – 80 с.
69. Фурман А.В. Ідея і зміст професійного методологування : [монографія] / Анатолій Васильович Фурман. – Тернопіль: ТНЕУ, 2016. – 378 с.
70. Фурман А.В. Ідея професійного методологування: [монографія] / Анатолій Васильович Фурман. – Ялта-Тернопіль: Економічна думка, 2008. – 205 с.
71. Фурман А.В. Категорійний профіль наукової школи / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2014. – №2. – С. 23–39.
72. Фурман А.В. Методологія парадигмальних досліджень у соціальній психології: [монографія] / Анатолій Васильович Фурман. – К.: Інститут політичної і соціальної психології; Тернопіль: Економічна думка, 2013. – 100 с.
73. Фурман А.В. Модульно-розвивальна організація миследіяльності – схема професійного методологування / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2005. – №4. – С. 40–69.
74. Фурман А.В. Проблемні ситуації в навчанні: [навч. пос.] / Анатолій В. Фурман. – К.: Рад. школа, 1991. – 191 с.
75. Фурман А.В. Психокультура української ментальності: [2-е наук. вид.] / Анатолій В. Фурман. – Тернопіль: ВЦ НДІ МЕВО, 2011. – 168 с.
76. Фурман А.В. Психолого-педагогічна теорія навчальних проблемних ситуацій: автореф. дис... д-ра психол. наук: 19.00.07 / Анатолій Васильович Фурман; наук. конс-ти чл.-кор АПН СРСР, проф. Проколієнко, проф. Бурлака Я.І.; Інститут психології АПН України. – К., 1994. – 64 с.
77. Фурман А.В. Рефлексивне обґрунтування концентрів вітакультурної методології / Анатолій В. Фурман // Вітакультурний млин. – 2009. – Модуль 10. – С. 4–12.

78. Фурман А.В. Рівні та критерії методологування у професійному здійсненні науково-дослідної діяльності / Анатолій В. Фурман // Вітакультурний млин. – 2005. – Модуль 1. – С. 5–13.

79. Фурман А.В. Світ методології / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2015. – №2. – С. 47–60.

80. Фурман А.В. Теоретична модель гри як учинення / Анатолій В. Фурман // Наука і освіта. – 2014. – №5/СХХІ. – С. 95–104.

81. Фурман А.В. Теорія і практика модульно-розвивального підручника: [монографія] / Анатолій Васильович Фурман. – Тернопіль: Економічна думка, 2004. – 288 с.

82.425. Фурман А.В. Типологічний підхід у системі професійного методологування / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2006. – №2. – С. 78–92.

83. Фурман А.В. Українська ментальність та її культурно-психологічні координати / Анатолій В. Фурман // Психологія і суспільство. – 2001. – №1. – С. 9–73.

84. Фурман А.В., Гуменюк О.Є. Модульно-розвивальне навчання: передумови, новації, впровадження / Анатолій В. Фурман, Оксана Гуменюк // Освіта і управління. – 1997. – Т.1, №4. – С. 94–120.

85. Фурман А.В., Гуменюк О.Є. Психологія Я-концепції: [навч. посібн.] / А.В. Фурман, О.Є. Гуменюк. – Львів: Новий світ-2000, 2006. – 360 с.

86. Фурман А.В., Ковальова Т. Категорійна матриця взаємозв'язку образів суб'єктивної реальності і психологічних чинників самоактуалізації дорослого / Анатолій В. Фурман, Тетяна Ковальова // Психологія і суспільство. – 2011. – №4. – С. 72–81.

87. Фурман О. Модель структурно-функціональної організації Я-концепції человека / Оксана Фурман // Проблемы педагогики и психологии : [науч. период. изд. межвуз. консорциума / гл. ред. Наира Акопян]. – Ереван : Армянский ГПУ, 2015. – №2. – С. 106–115.

88. Шандрук С.К. Психологічні засади розвитку професійних творчих здібностей майбутніх практичних психологів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора психол. наук / Сергій Костянтинович Шандрук 19.00.07. – Одеса, 2016. – 36 с.

89. Шилкарский В.С. Типологический метод в истории философии (опыт обоснования) / В.С. Шилкарский. – Т.1. – М., 1916. – 437 с.

90. Щедровицкий Г. П. Избранные труды / Георгий Петрович Щедровицкий ; [ред.-сост. А. А. Пископпель, Л. П. Щедровицкий]. – М. : Шк. культ. политики, 1995. – 760 с.

91. Юнг К.Г. Архетип и символ / Карл Густав Юнг: пер. с нем. – М.: Ренесанс, 1991. – 264 с.

92. Юнг К.Г. Символическая жизнь / Карл Густав Юнг: пер. с нем. – М.: Когито-Центр, 2003. – 326 с.

93. Юнг К.Г. Структура и динамика психического / Карл Густав Юнг; пер. с нем. – М., 2008. – 480 с.

94. Янчук В.А. Введение в современную социальную психологию: [учеб. пособие для вузов] / Владимир Александрович Янчук. – Мн.: АСААР, 2005. – 768 с.

95. Furman O. Ye. The innovative psychological climate: its scope, structure and parameters / Oksana Ye. Furman // Problems of Psychology in the 21 st. Century. – 2015. – Vol. 9, No.1. – P. 14–19.

96. Jung C.G. Psychology and Alchemy (Collected Works, 12) / Carl Jung. – London, 1953. – 247 p.

97. Shandruk S. K. Theoretical-methodological foundtions of organization of training-productive activity of students-psychologists / S. K. Shandruk // Науковий огляд. – 2015. – № 7 (17). – С. 134-144.